

28

ПСИХОЛОГИЯ

5
28
1'84

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

С. Гановски — председател

Членове

Хр. Бонев К. Василева, В. Вичев, Е. Генова, Ф. Генов, М. Драганов, З. Иванова, Г. Йолов, Д. Йорданов, И. Косев, Л. Павлов, Г. Пирьов, Б. Първанов

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Акад. С. Гановски — главен редактор, кор. проф. Г. Пирьов — зам.-главен редактор, проф. д-р Ф. Генов — отг. стар.

Членове: ст. и. с. А. Петков, проф Трифонов, Кр. Крумов, Хр. Костадин

Редакция: София, стадион „В. Левски“, тел. 86-51, в. 477. Дадена за набор 5. I. 1984 г., подписана за печат на 7. II. 1984 г.

Печатница „Георги Димитров“ — София, кл. 1 пор. 6085

СЪДЪРЖАНИЕ

Б. Ф. ЛОМОВ — Задачите на психологическия наука в светлината на решенията на XXVI конгрес на КПСС и Юнския (1983 г.) пленум на ЦК на КПСС	2
И. КОСЕВ — Психологични проблеми на съревнованието	11
Обща и социална психология	
П. ЦОКОВ — Взаимовръзка между Аз-образа и равнището на тревожност	19
АТ. ШИШКОВ — Характеристика на брачната двойка чрез оценъчна скала	24
Педагогическа и възрастова психология	
Н. АЛЕКСАНДРОВА — Особености на процеса „Идентификация“ у децата от начальная училищна възраст при приемане на детски театрални постановки	30
Е. АЛЕКСИЕВА — Семантика на графично изображение в проективната методика „Рисунка на дърво“	39
ЦВ. ПАУНОВ — Психо-физиологични особености на напрегнатата педагогическа дейност	42
Политическа психология	
Ф. ГЕНОВ — Предмет и задачи на политическата психология	47
Рецензии	
ИВ. ИВАНОВ — Интеграцията на психолозите от социалистическите стани	53
ХР. КОСТАДИНЧЕВ — Нови методологични проблеми на инженерната психология, психологията на труда и психологията на управлението	55
Отзиви	
КР. ТЬОГЕЛ — Психологията на XX век	57
Г. ПИРЬОВ — Енциклопедически речник Из живота на Дружеството	59
А. КОЛЕВА — Учредително събрание на Сливенски клон на Дружеството на психолозите	60
Научен живот	
К. БАЙЧИНСКА — Международна среща по проблеми на детската и възрастовата психология	62

PSYCHOLOGY

Official journal of the Bulgarian Society of Psychology
Sofia, V. Levski Stadium

**ЗАДАЧИТЕ НА ПСИХОЛОГИЧЕСКАТА НАУКА
В СВЕТЛИНАТА НА РЕШЕНИЯТА НА ХХVI КОНГРЕС
НА КПСС И ЮНСКИЯ ПЛЕНУМ (1983 г.) НА ЦК НА КПСС***

Б. Ф. ЛОМОВ

ХХVI конгрес на КПСС насочи съветската наука към решаването на актуални задачи, възникващи в различни сфери на социалистическото общество. Важна роля в това отношение се възлага на психологическата наука.

Твърде широк е кръгът на практическите задачи, в решението на които може и трябва да взима участие психологията. В него се включват задачи от различна величина. Централно място сред тях заема задачата за формирането на новия човек. Тя бе обсъдена на ХХIV—ХХVI конгрес на партията. Особено внимание ѝ бе отделено и на Юнския пленум на ЦК на КПСС (1983 г.).

В своята реч на този Пленум генералният секретар на ЦК на КПСС Ю. В. Андропов каза: „... партията се стреми към възпитание на човека не само като носител на определена сума от знания, но преди всичко — като гражданин на социалистическото общество, като активен строител на комунизма с присъщите му идейни позиции, морал и интереси, с висока култура на труда и поведението“.

Не би било правилно обаче да си представяме нещата така, като че ли новите обществени отношения някакси „автоматически“ произвеждат новия човек. Неговото формиране и развитие е сложен процес, овладяването на който предполага разбиране на това, как обществените отношения определят човешкото поведение, как те се отразяват в психологията на човека и по силата на какви закони те стават основата за формиране на устойчиви свойства на личността, в които човек се изявява като колективист, интернационалист и патриот; по какъв начин се формират социалните установки, ценностните ориентации, субективните (психологически) отношения към социалните събития, към мотивационно-потребностната сфера и жизнените цели. Именно тези въпроси трябва да бъдат изследвани от психологическата наука. Научно обоснованите им отговори ще бъдат безусловно полезни за всички сфери на работа с хората. Става въпрос за разработване на психологическа теория за развитието на личността, теория, която би могла да стане база за усъвършенстване на възпитателната работа.

В съветската психология винаги се е обръщало голямо внимание на проблема за развитието на личността. На основата на единната марксическа методология са създадени и се разработват редица теоретически концепции за личността. Има се предвид концепции, в които личността се разглежда в контекста на теорията на дейността, теорията на установката и теорията на отношенията. През последните години проблемът за личността започна да се развива във връзка с изследването на процесите на общуването. Всяка от споменатите концепции (и свързаните с тях насоки на изследванията) разкрива определени съществени страни на развитието на личността. Но едва ли някоя от тях може да има претенция за универсалност. Сега назрява необходимостта от синтезиране на всичко ценно, което е натрупано в тях. Необходима е нова крачка по пътя на създаването на теория за

*Статията е препечатана със съкращения от сп. „Психологический журнал“, т. 4, № 6, 1983 г.

развитието на личността — такава теория, която да разкрива този процес като многостранен, определян от сложна системна детерминация.

Разбира се, развитието на личността не е спонтанен процес. Обективната основа на всички нейни свойства се явява развиващата се система на обществените отношения. Заедно с това личността не е пасивен отпечатък на тези отношения, а е включена в тяхната система по един активен начин. В. И. Ленин обелязва, че обществените отношения възникват от конкретните действия на конкретните личности.

Една от най-важните теоретически задачи с фундаментално значение за психологията е изследването на взаимовръзките между законите за развитието на обществените отношения и законите за развитието на личността. Именно в това направление, струва ни се, може да се очакват най-сериозни теоретически постижения. Разбира се, тази задача може да бъде решена само при условие на тясно сътрудничество на психологията с другите обществени науки.

Особено значение за разработката на теорията за личността имат проблемите за развитието на потребностите, мотивите, субективните отношения на личността и нейните способности.

Не по-малко значение има изследването на формирането и развитието на субективните (психологически) отношения на личността към различните страни на живота. В процеса на развитието ѝ в системата на обществените отношения у всяка личност се формират определени отношения към труда, към другите хора, към самия себе си, към социалните процеси, политически събития, научни открытия и т. н. Тези отношения се проявяват в такива черти (свойства) на личността, като честност, смелост, порядъчност, принципиалност или техните противоположни.

В процеса на развитие на личността у нея се формира многомерна, многостепенна динамична система на субективни отношения към производството, потреблението, социалните процеси и т. н., тоест към всички страни на обществения живот.

Тези отношения се характеризират с редица показатели: модалност, интензивност, широта, равнище на активност и съзнателност.

Една от най-важните възпитателни задачи е формирането у съветския човек на такава система от неговите субективни (психологически) отношения, която да съответствува на принципите на обществото на развития социализъм. Особено значение има тук проблемът за съзнателността като интегрална характеристика на тези отношения и на личността като цяло. Равнището на съзнателност характеризира гражданскаята, моралната, идеината зрелост на личността. Тя е най-тясно свързана с чувството за отговорност на личността пред обществото. Дали личността се въвлече в едни или други процеси стихийно, или се включва в тях съзнателно — в това в крайна сметка намира израз нейната обществена позиция. Формирането на високо равнище на съзнателност е необходимо звено в решаването на задачата: всеки човек да бъде издигнат до равнището на творец на собствената си съдба. За съжаление, проблемът за съзнателността не е зал още в психологическата наука мястото, което заслужава.

Почти не се провеждат у нас също и психологически изследвания на идеалите и тяхната роля в развитието на личността. Същото трябва да се каже и за проблема за мирогледа. Значението на тези проблеми във възпитателната работа, особено с младеждата, бе подчертано на Пленума.

Когато става дума за личността, нас ни интересуват не само нейната мотивация, нейните субективни отношения, идеали, т. е. не само това, което тя иска,

към което се стреми, но и това, което тя може, нейните способности. Проблемът за способностите е един от традиционните в психологическата наука. Преди известно време се водеше доста интензивна научноизследователска работа в тази област. В съветската психология са формирани основополагащи теоретически позиции по въпросите за същността на способностите; тя разполага също така с ценни емпирически данни. Обаче, за съжаление, през последните години проблемът за способностите остана на втор план, с него се занимават недостатъчно. Стана традиция развитието на способностите да се изучава главно във връзка с индивидуалната дейност на човека; това, разбира се, ще даде определени резултати. Но индивидуалната дейност представлява дериват на съвместната. Би било твърде целесъобразно да се изучава развитието на способностите в условията на съвместната дейност на хората. Това би дало възможност да се установи влиянието на такива фактори, като подражанието, сътрудничеството, съревнованието и други, а също да се разкрие процесът на формиране и развитие на способностите не само на отделни индивиди, но и на колективи (колективният потенциал, който вероятно не се свежда до простата аритметична сума от способностите на членовете на колектива). На свой ред, това би дало възможност да се разработят методи за ефективна организация на колективната дейност и на най-целесъобразно използване способностите на всеки от нейните участници.

Изучаването на психологическите закони и механизми на формиране на мирогледа на личността, на нейните идеали, активната ѝ жизнена позиция и високо равнище на съзнателност, на нейната мотивация, способности и надареност, както и разработката на съответни научно-практически методи на възпитание — това са главните задачи на психологията, решението на които ще представлява нейният принос за формирането на новия човек.

В съветската психология е формулиран принцип, според който личността се формира и развива в дейността. Това е безусловно правилно положение. Обаче много е важно да се разбира ясно, че дейността притежава много измерения, много аспекти и да се отделят тези, които оказват детерминиращо въздействие върху развитието на личността. Колкото и добре да е отработена например операционалната структура на дейността, едва ли нейното овладяване само по себе си може да даде възпитателен ефект. Главно тук е следното: ако дейността е организирана така, че нейното овладяване осигурява все по-пълно включване на човека в системата на обществените отношения, нейното движение в тази система, тогава може да се разчита на формирането у него на определена мотивация, определени субективно-личностни отношения, т. е. на развитие на личността. Но ако дейността се свежда само до механично изпълнение на едни или други операции, то инейният възпитателен ефект ще бъде незначителен, а е възможно да бъде и отрицателен. За развитието на личността са важни именно тези аспекти на дейността, които формират нейната обществена същност, в които се реализират обществените отношения.

Основният вид човешка дейност е трудът. „Въобще главната производителна сила — подчертва в своята реч на Пленума Ю. В. Андропов — е, разбира се, човекът, неговата трудова дейност“. Именно в тази дейност се формира и развива личността в цялото богатство на нейните свойства.

Доколкото дейността на човека е водещ компонент на производствения процес, естествено е, че при каквото и да е негово изменение възниква въпросът: как това изменение ще повлияе на дейността, а заедно с това и на психиката на човека? В един случаи то може да доведе до усложнение на човешката дейност и съответно до повишено натоварване на психическата сфера, в други — до опростяване,

свързано с обединяване на съдържанието на дейността. И единият, и другият вариант изискват специално психологическо изучаване и на тази основа — разработване на качествени практически препоръки. Сериозна е ролята на психологията в решаването на въпросите за повишаване равнището на мотивация към труда, за обезпечаване безопасността на труда и предотвратяване на травматизма, за поддържане работоспособността на оптимално равнище и съхраняване трудоспособността на хората.

Типичен за социалистическото общество е колективният характер на труда. Проблемът за трудовия колектив включва много аспекти: икономически, социален, политически, социално-психологически. Нас, разбира се, ни интересува преди всичко социално-психологическият аспект, а в тази връзка и въпросите за психологическия климат, настроението на колектива, колективната инициатива и творческия потенциал, психологическите фактори на социалистическото съревнование и др.

Във връзка с развитието на рационализаторството и изобретателството пред психологията се поставя задачата да изследва законите и механизмите на творчеството в различните видове трудова дейност.

Психологическите свойства на хората, участващи в производствения процес (казано по-широко — психологическите фактори на този процес) оказват съществено влияние на неговата ефективност. Те представляват важен резерв за нарастването на производителността на труда и тяхното разумно използване може да даде (и реално дава) голям икономически ефект.

Взимането под внимание на психологическите фактори при организацията на производствения процес служи на развитието на възможностите и свойствата на всеки човек, на превръщането на труда в жизнена потребност. Поради това изследването на психологическите фактори на производството и разработката на методи за тяхното разумно използване представляват задача от голямо държавно значение.

Не по-малко е значението на психологическите изследвания за разработката, внедряването и експлоатацията на новата техника. По настоящем първостепенни за психологията (най-вече — за инженерната) стават задачите, свързани с плановете за автоматизация на производството, за най-широко използване на компютери и роботи. За тези задачи говори в своята реч на Пленума Ю. В. Андропов.

Знанието и разумното използване на психологическите фактори е необходимо за по-нататъшното усъвършенстване на системата на управление на народното стопанство. Доколкото ръководството на хората се явява най-важният компонент на управлението, то неговата организация изисква изследване на закономерностите на тяхната дейност и поведение, способности и потребности, на психологическите различия между хората, на техните взаимодействия в трудовите колективи и т. н. Без знанието на психологическите фактори на управлението е трудно да се достигне висока ефективност в него. За ръководителя на съвременното производство тези знания са необходими не по-малко, отколкото например знанията в областта на технологията или икономиката.

Недостатъчното отчитане или разбиране на психологическите фактори на управлението води до възникването на т. н. бариери, неделови конфликти, текучество на кадрите, до нарушения на трудовата дисциплина и други отрицателни явления. Неясната организация на управлението поражда и такъв специфичен социално-психологически феномен, какъвто е дифузията на отговорността. Всичко това в последна сметка води до снижаване на производителността на труда и се превръща в големи икономически загуби, които не могат да бъдат оправдани обективно.

Напротив, разумното използване на психологическите фактори позволява да се получи понякога с относително малки средства значителен икономически ефект.

В. И. Ленин сравнява ръководителя с диригент, който трябва точно да знае кой, къде и коя цигулка свири, къде, как и на какъв инструмент се е обучавал, кого, как и къде трябва да постави, за да се отстрани дисонансът и т. н. Той настоятелно сочи необходимостта от внимателно, индивидуализиращо отношение към всеки човек. В развитието на този ленински принцип на ръководство при решаването на въпроса за подбора, подготовката и разполагането на кадрите важна роля играят изследванията на психологическите фактори и по-специално — на социално-психологическите различия между хората.

Психологическите изследвания трябва да обхванат не само сферата на производството и управлението, но и сферата на разпределението и потреблението, по-специално сферата на обслужването, свободното време на хората и техния биг. Доскоро с тези въпроси психологите въобще не се занимаваха. Между другиче, това е областта на работата с хората, психологическите аспекти на която изискват специално изследване. Към тази област се отнася проблемът за търсениято и неразривно свързаният с него проблем за потребностите. На какви закони се подчинява развитието на потребностите на индивида и на различните общности на хората? От какво се определя тяхното специфично съчетание? Какви са формите на проявяване на потребностите във всекидневния живот? Каква роля играят потребностите в определянето на поведението на хората? Тези и цяла редица други въпроси представляват предмет на психологическото изследване. Важно е също така изучаването на съотношението между потребности, интереси и вкусове. Заслужава внимание и такова психологическо явление като модата, свързана с механизма на подражанието и контраподражанието.

Но отчитането на психологическите и социално-психологическите фактори в сферата на обслужването представлява само едната страна на въпроса. Другата състои в това, че тази сфера оказва определено и съществено влияние на формирането и развитието на потребностите, интересите и вкусовете на хората. Една от най-важни функции е възпитателната. Психологическите изследвания могат да окажат съществена помощ в повишаване на общата култура в сферата на обслужването, свободното време и бита на съветските хора.

Във връзка с по-нататъшното развитие на социалистическото производство, техника и технология, на системата на управление на народното стопанство, сферата на потребление и икономиката на страната като цяло, нараства значението на такива научни дисциплини като психологията на труда, инженерната психология, психологията на управлението (или организационната психология), а също и новото направление, което сега едва започва да се формира на границата на психологическите и икономическите науки — икономическата психология. Животът поставя пред нас огромен комплекс от въпроси: от проблема за формирането на трудовите навици и привичката към труд до проблема за формирането на професионално важни качества и професионалното майсторство; от проблема за рационалния (от гледище на психологията и физиологията) режим на работния ден до проблема за психологическия климат в предприятието; от проблема за саморегулацията на дейността до проблема за масовите инициативи; от проблема за организацията на работното място до проблема за формирането на новия тип икономическо мислене.

Пред всички изброени по-горе психологически дисциплини се открива широко поле на реални научни проблеми, творческо научно търсение и заедно с

олява това — на възможности за приложение на резултатите от изследванията в практиката.

В речта си на Пленума Ю. В. Андропов каза: „Все по-голямо място в социалната политика на партията ще заемат несъмнено въпросите на здравеопазването.“ Усъвършенстването на системата на здравеопазването предполага изучаването не само на собствено медицински, но и на психологически проблеми. Положението, че лекарят трябва да лекува не болестта, а болния, изиска знанието не само на неговите соматически, физиологически и генетически особености, но и особеностите на неговата психика, не само на организма, но и на личността. Знанието на тези особености дава възможност по-дълбоко и по-пълно да се разбере етиологията и развитието на заболяването на дадено лице, на методите за лечение, които се използват. Особено важно е да се вземат под внимание тези особености при възстановителната терапия, социално-трудовата реадаптация на болните и медицинската (трудовата, съдебна и военна) експертиза.

Психологическите свойства на човека оказват влияние не само на процеса на заболяване и оздравяване. Те могат да се окажат и фактор, осигуряващ устойчивост по отношение на болестта, фактор на съпротивляемост и борба с нея. Данните на нашата наука имат особено значение за разработването на ефективни методи за психическо разтоварване и охрана на психическото здраве на съветските хора.

Усъвършенстването на системата на здравеопазването изиска интензивно развитие на медицинската психология, патопсихологията, невропсихологията, психофармакологията, психотерапията. Определена роля в организацията на медицинското обслужване играе също и социалната, педагогическата, инженерната и други отрасли на психологическата наука.

Значението на психологическите изследвания се откроява най-отчетливо в педагогическата практика, в нейните различни области. Трудно е да се намери психологически проблем, който по един или друг начин да не е свързан с психологическата практика. Във всички звена на системата на народното образование (предучилищно възпитание, среднообразователно училище, средно специално образование, обучение на възрастни, висше образование) възникват проблеми, адресирани към психологията.

Определянето на съдържанието на образоването във всяко от звената на тази система, разработката на ефективни методи на обучение и възпитание изискват засилване на изследванията в педагогическата, детската и, взета като цяло — във възрастовата психология.

Какви са възможностите и резервите на психическото развитие на човека на различните възрастови стъпала? Има ли никакви ограничения, предели и ако има, то какви? В какво се състоят особеностите на всяко стъпало? За съжаление, тези въпроси се решават в педагогическата практика нерядко на основата на чисто житейски представи, които обикновено се оказват неточни и повърхностни. При това възможностите на психическото развитие на децата ту се завишават, ту се занижават. В резултат на това процесът на обучение се организира така, че или задържа развитието на децата, или води до претоварване, което се отразява на здравето им.

Педагогическата практика поставя пред нашата наука извънредно важна задача — да разработи цялостна системна теория на психическото развитие на човека, която да обхване целия му живот. Да се разбере как родилата се бучица живи материя става в процеса на развитието обществено активен човек, обладаващ съзнание и воля, емоции и разум, характер и талант, да се откроят стадийте на този

процес и неговите движения пружини — в това се състои в същност главната задача на психологията. Процесът на психическото развитие е закономерен на малкото поради това, че се повтаря милиарди пъти. Психологията (във връзка с другите науки за човека) е призвана да изследва законите на психическото развитие и да разработи качествени препоръки за народното образование. Очевидно е, че тук особено важна е връзката с педагогиката, която, за съжаление, до известна степен отслабна през последните години.

В речта си на Пленума Ю. В. Андропов каза: „Очевидно, възниква необходимост да се помисли сериозно за реформа в нашето образование, включително и системата на професионално-техническото обучение.“ Психологическата наука трябва активно да се включи в обсъждането на този извънредно важен за нашата страна въпрос, да разработи свои предложения и препоръки. Тя може да даде съществен принос също и за подобряването на подбора и подготовката на педагогическите кадри.

Проблемът за човека и преди всичко за същността на неговата психика и механизми на поведение са не само фундаментален проблем на съвременната наука и не представлява чисто академически интерес. Той се явява също поле за идеологическа борба. Така например, от фройдистката концепция за човека, разглеждаща всички форми на неговото поведение от позицията на пансексизма и утвърждаваща първичния антагонизъм между човека и обществото, произтичат съвсем определени идеологически и политически изводи.

В условията на изостряне на идеологическата борба по-нататъшното развитие на марксисткото учение за човека, за неговата обществена същност, за активно преобразуващия характер на неговата дейност, както и строго научната критика на антимарксистките концепции придобиват изключително голямо значение. Важна роля тук принадлежи на психологическата наука, като водеща в системата на конкретните науки за човека.

Идеологическата функция на психологията се откроява най-отчетливо в тези от нейните отрасли, които изучават личността и различните видове общности на хората, а също различните форми на обществено съзнание (в аспекта, определян от предмета на психологията). Това се отнася преди всичко до социалната, педагогическата, национално-етническата, юридическата психология, психологията на изкуствата и до някои други дисциплини, гранични между психологията и обществените науки.

Въпросите за детерминантите на обществената психология, за законите на развитието на личността, за формирането на националните чувства и характер, за сближението между нациите и интернационалното възпитание, за ролята на социалните норми в регулирането на поведението и редица други въпроси имат най- пряко отношение към идеологията.

Важно е да се отбележи, че идеологията, както и всички форми на обществено съзнание играят в психическото развитие на индивида, а още повече в обществената психология детерминираща роля. По какъв начин тази роля се реализира конкретно? Как идеологическите принципи и цели се въпълняват в психологията на хората и в тяхното поведение? Какъв механизъм действа тук? Заедно с това как се осъществява издигането на индивидуалното съзнание до равнището на обществото? Всички тези въпроси изискват специално и може би преди всичко психологическо изследване. Тяхната научна разработка има изключително голямо значение за усъвършенствуването на идеологическата, масово-политическата работа, на агитацията и пропагандата.

Ефективността на които и да било средства и способи на идеологическо въз-

ата за
и най-
ъзкат
то раз-
свиди-
до из-
бходи-
шно и
еската
жен за
оже да
ата на
и ме-
аука и
элоги-
кдаща
кдава-
опре-
разви-
актив-
а кри-
значе-
в си-
з тези
ти на
делян
педаго-
гията
ята и
те на
иктер,
та на
имат
твено
жестве-
изира-
гията
това
го на
личко
о го-
тиче-
въз-
действие върху човека съществено зависи от това, доколко в тях се взимат под внимание закономерностите на психическите процеси и състояния, психологическите особености на различните групи хора.

Важно значение придобива по настоящем в работата с хората, особено с младежта, формирането на идеологическа устойчивост по отношение на буржоазната идеология и пропаганда, изработването на „идеологически имунитет“, както и на активни методи за борба срещу средствата, които се използват в безпрецедентната по своите машаби и разюзданост психологическа война, натрапвана ни от имперализма.

За съжаление, с проблемите на психологията на пропагандата и контрапропагандата, на политическата психология, с въпросите, свързани с идеологическата функция на психологията, ние все още се занимаваме много малко — непропорционално на значението, което те имат.

По същия начин стоят нещата в областта на проблемите на психологията на религията, национално-етническата психология и интернационалното възпитание.

Голямо внимание на Пленума бе отделено на средствата за масова информация, на проблемите за литературата и изкуството, на духовната култура на социалистическото общество като цяло. Силата на литературата и изкуството е преди всичко в тяхното психологическо въздействие върху хората; средства за масова информация увеличават тази сила многократно. Разбира се, като резултат от действостта в тези сфери се получава изменение на съзнанието на хората, на тяхната психика. Те представляват мощни детерминанти и средства за формиране на социални установки, ценности ориентации, мотиви и интереси на хората, техните психологически отношения към действителността.

Трябва да се отбележи, че при разработката на един или друг проблем ние се опитваме понякога да приложим безkritично резултати от изследвания, концепции и методи на психологията в капиталистическите страни. Разбира се, в своето развитие науката трябва да използва всичко ценно, което се патрупва в света. Но при това е необходимо използваните данни да бъдат щателно разгледани и преценени от позицията на методологическите принципи на марксистката психология, да минат, така да се каже, през горнилката на методологията. Особено твърдо това изискване трябва да се следва по отношение изследванията на социалната детерминалация на психичните явления. Прякото пренасяне на данни, получени в едни социални условия, в изучаването на други социални условия е недопустимо, тъй като неизбежно ще доведе до изопачаване на действителното положение на нещата. Както учи марксизъмът — истината е винаги конкретна.

По-нататъшното развитие на методологията и общата теория на съветската психология настоятелно изисква пълно и всестранно прилагане на системата от категории и принципи на материалистическата диалектика. В. И. Ленин писа: „За да се знае действително предметът, трябва да се обхванат и изучат всичките му страни, всички негови връзки и „опосредвания“. Ние никога няма да достигнем това напълно, но изискването за всестранност ни предпазва от грешки и омъртвяване“. Той отбелязва: „Пред човека е мрежа от явления на природата... Категориите са стъпала на изтъкване, т. е. на познание на света, те представляват възлови пунктове в мрежата, помагащи за нейното познание и овладяване.“ Изследвайки тази мрежа, ние неизбежно разкриваме система от възлови пунктове.

Могат да бъдат набелязани няколко равнища на изследване на човека и неговата психика.

Първото равнище — това е изследване на развитието на човека в системата от обществени отношения. Човекът се разглежда тук като елемент на социалната система, като член на обществото. Съответно се изучава този клас от неговите психични свойства (въобще психически явления), който се поражда от системата „човек-общество“. Централно място тук заемат проблемите за развитието на личността и общностите от различна величина, проблемите на динамиката на общественото настроение, психологическия климат, социалните установки и ориентации на хората и др. Това равнище се явява основно за социалната психология и другите психологически дисциплини, свързани с нея. Тук психологията се съединява с комплекса на обществените науки.

На това равнище личността, нейната дейност, процесите на общуване се взимат в глобален план. По-нататък обаче възниква задачата за тяхното по-подробно изучаване. Във тази връзка се появява необходимостта от преход към друго, по-подробно равнище на анализ. Второто равнище — това е равнището на изследване на структурата на личността: динамиката на нейните потребности и мотиви, способности и субективни отношения. Тук се изследват също строежът, динамиката и механизмите на регулиране на дейността и общуването, на поведението като цяло. Нека отбележим по този повод, че в съветската психология понятието „поведение“ фактически изчезна от кръга на основните психологически понятия, което ни изглежда неоправдано.

Следващото, още по-раздробено равнище на изследване се отнася към системата на психическите процеси: сетивно-перцептивните, мисловните, мнемическите, емоционалните и др. Ако на второто равнище тези процеси се разглеждат като съставни на дейността, общуването, поведението и в тяхната връзка с проявите на психическите свойства на личността, то тук те стават предмет на относително самостоятелно изследване. Трябва да отбележим, че огромното мнозинство психологически изследвания дълго време са били провеждани на това равнище.

Накрая трябва да посочим равнището на изследване на физиологического обезпечаване на психическите процеси, техния материален субстрат. Следва да кажем, че изследванията на това равнище са се отнасяли главно към въпросите, гранични за психологията и неврофизиологията. Сега обаче все по-четко се откроява необходимостта от по-широк подход: от изследване не само на неврофизиологическите, но и на цялата система от процеси, протичащи в организма и осигуряващи психическата дейност. Без това е трудно да се разберат например механизмите на емоционалните състояния. Това равнище свързва психологията с естествените науки.

Разграничаването на изброените равнища на психологическото изследване е относително и до известна степен условно.

Не е необходимо да се доказва, че задачата за формиране на новия човек, за възпитанието на личността изисква изследвания преди всичко на това равнище, на което се разкрива взаимовръзката на развитието на личността с обществените отношения. Това равнище може да се счита за водещо в цялата система от изследвания, насочени към решаването на нови задачи. Именно в процеса на активното включване на личността в развитието на социалистическите обществени отношения (преди всичко — в производствените), в процеса на тяхната реализация, в нейното поведение и дейност се формират чувство за пряка съпричастност към решаване на обществените дела, инициативно, творческо отношение към труда, нейните морални позиции, колективистка психология, високо равнище на съзнателност и отговорност, убеденост в правотата на идеалите на комунизма. Към

това равнище се отнасят основните задачи, свързани с усъвършенстване на системата на управление на народното стопанство, на идеологическата работа и пропаганда. Необходимо условие за ефективността на психологическите изследвания на това равнище е най-тесният контакт с другите обществени науки.

Водещо за задачите на рационалната организация на трудовата дейност на хората се явява второто равнище, а за такива задачи, като например разработката на препоръки към системите за отразяване на информация — третото равнище и т. н.

Общата схема на стратегията на научното изследване в интересите на практиката би могла примерно да бъде описана така:

Нейно начално звено се явява точното определение на научния проблем. Работата е там, че практическата задача и научният проблем — това е едно и също нещо. Понякога една или друга практическа задача се разгръща в цяла система научни проблеми; понякога, напротив, много — на пръв поглед даже несвързани — задачи се свеждат до един и същ проблем. За съжаление, ние все още не винаги умеем да открием действителните проблеми, които стоят зад практическата задача. При подготовката на специалисти-психологи те трябва специално да бъдат учени на това. Когато проблемът е определен и точно формулиран, започва сложният процес на научно търсене, който е добре известен на всички ни: критически анализ на съществуващите теории и концепции, издигане на хипотези и тяхната проверка, експериментиране и т. н. Висше равнище на решение на проблема се явява, разбира се, създаването на теория. Но с това работата не се изчерпва. На основата на тази теория е необходимо да се разработят ценни практически препоръки, да се определят способите и пътищата за тяхното внедряване в практиката. Едновременно с това, в процеса на внедряването се извършва и проверка на теорията, нейното уточняване, възникват нови практически задачи и нови научни проблеми и т. н.

В този процес фундаменталните и приложните изследвания се обединяват органично, непрестанно се извършват преходи от практиката към теорията и от теорията към практиката.

Включването на психологията в решаването на практическите задачи значително повишава изискванията към теорията, към нейната ясност и надеждност.

ПСИХОЛОГИЧНИ ПРОБЛЕМИ НА СЪРЕВНОВАНИЕТО

ИСКРО КОСЕВ

Психологическата наука, главно социалната психология, психологията на труда, педагогическата психология, психологията на спорта и др. изследват (и предстои да изследват) не само официално-организиралите, но и неофициалните или неформални проявления на съревнованието. Социалният и социално-класов тип на обществената надпревара се отразяват както върху формата на официалното, така също и върху определени черти на неформалното съревнование.

В психичната типология на индивидуалното съревнователно поведение се включват и някои психодинамични особености, повлияни от невротипологични и други генотипни характеристики на индивида. Но определяща и за психичната

тиология, и за социално-правственото съдържание на съревнователната активност остава социалната детерминация. И тук е в сила постановката на Л. Виготски, че всяка висша психична функция е първоначално социална функция.

Ориентирането в т. нар. социален контекст на съревнованието ще позволява да се формулират и специфичните психологични проблеми на надпревара като универсален механизъм за: съпречняване, сравняване, претенции, изяви, реализации, достижения, успехи, първенство, признание и т. н. Парциалното психологично изследване на изброяните личностни и междуличностни явления има свой научен престиж. По-трудно е интегралното им свързване и „преоткриване“ в такова многозначно жизненоявление, каквото е междучовешкото съревновование.

* * *

Съревнованието е типично социологично явление с разнородни обективни и субективни проявления. То е една от основните закономерности на общественото развитие. Още К. Маркс открива, че самият социален контакт поражда взаимно съревнование. Известно е, че няма абстрактно „общочовешко“ съревнование като единороден социален и психичен феномен. Съревнованието е винаги конкретно-историческо, със своя социално-икономическа типология, със социално-психична специфика, с народностни и национални, до регионални и микрогрупови особености, с възрастови и диференциално психични черти.

Различните епохи са пораждали и различни форми на съревновование. Например Ив. Хаджийски проникновено вижда, че в родово-патриархалното българско село отделният селянин не робува на потребността за лична изява и поради това, когато трябва да представи дори „себе си“, казва не своето име, а името на своя род. Но по-късно, вече в условията на капитализма Ив. Хаджийски пише за 1943 г., че се живее във време на съревнование и конкуренция, в които господствуват индивидуализъмът и egoизъмът.

За нашето съвремие са характерни два основни типа на обществено съревнование — капиталистическата конкуренция и социалистическото съревнование. В. И. Ленин определя и буржоазната конкуренция като зверска „форма на съревнование“, на разоряване и унищожаване на противника-конкурент. Е. Канети пише, че ако трябва да характеризира капитализма с една единствена черта, това е — „принуда за надминаване“. Надминаване с принудителен характер, чиято водеща цел е печалбата. Високите печалби днес диктуват ясна надпревара във въоръжаването, създават психозата на милитаризъм. Прогресът и обогатяването на едни личности, класи и държави се обуславят от регреса на други личности, на други социални групи и дори за сметка на изостаналост на цели народи и континенти. Н. Винер определя като „наивен“ възгledа, че печелещият частен предприемач е обществен благодетел — „тук няма никакъв хомеостазис“, заключава видният учен.

С победата на социалистическата революция започва да се утвърждава и социалистическото съревнование като нов, по-хуманен и предимно колективистичен тип другарска надпревара, с безкористен обмен на членски опит и взаимопомощ от рамките на малкия колектив до социалистическото братство между цели народи. Новото съревнование исторически ще ни насочва и към нашия идеал за „комунистическо съревнование“ (В. И. Ленин).

В историята на психологичните изследвания също се наблюдава експериментиране върху различни типове съревнователни ситуации. Между тях се открояват и ситуации на конкурентно противоборство, които пораждат и форми на инстру-

ктиви-
тски,
улява
като
еали-
коло-
свой-
ие“ в
ание.

ментална агресивност. Форверг и Хибш сочат, че първият социално-психоло-
гичен експеримент е проведен от Мъде върху трудова съревнователна ситуация.
„Основополагащ пункт“, според тях, на всяко социално-психологично изследване
е кооперацията.

Известни са изследвания върху неконкурентни съревнователни ситуации,
със споделени награди, в условия на сътрудничество. Още по-многобройни са
експерименти със съревнователно стимулиране на когнитивни, емоционално-афек-
тивни процеси и поведенчески актове, без самото съревновование да е обект на пси-
хологично проучване. Едностранични са опитите на Мийд, Мартенс, Фишбах да
характеризират конкуренцията и съперничеството по това, че тя не е отношение
към стандарта, а е комуникация с други индивиди (по Й. Зографова).

* * *

Изследването на съревнователните явления може да се осъществява на раз-
лични равнища. От философско равнище, където съревнованието се осветлява
като типично проявление на всеобщите диалектически закономерности на раз-
витието чрез единство и борба на противоречия и отрицание на отрицанието до
кибернетичните обяснителни модели, според които самоуправляващият се автомат,
животинският и човешкият индивид имат поведение, ориентирано към „по-доб-
рото“ (У. Щаби). На общосоциално равнище вече направихме известно принцип-
но разграничение между двата съвременни и основни обществени типа на над-
превара — капиталистическата конкуренция и социалистическото съревнование.

Психологичните изследвания върху съревнованието също се провеждат на
различно познавателно равнище. Те могат да бъдат правомерни или неправо-
мерни изследвания върху животинската психика, на равнище на животинското
стадо, където се сочат известни примери на жестока борба за „водачество“. Дори
има изследвания за условно-рефлекторни механизми с т. нар. полезен вариационен
диапазон на обратната връзка, утвърждаващ отклонения по същество към по-
доброто (по К. Заимов), както и същински психологични изследвания на над-
преварата и надминаването, на личностно и междуличностно равнище, където
интензивно се изследва например потребността за достижение или мотивация за
успех, за избягване на неуспех и пр.

При смесване на различните познавателни равнища на анализ на съревнова-
телните явления често се наблюдава т. нар. редукционизъм на тяхното произ-
волно биологизиране, психологизиране и пр. Едва ли може да се докаже, че в
генетичните програми на човешкия индивид се включват и инстинкти за „господ-
ство“, за „първенство“ (Адлер). Един закономерен и действително универсален
социален феномен започва да се обяснява иенаучно с инстинктоидно програмиране.
Едва ли борбата за водачество в животинското стадо е също никакво „съревнова-
телно сътнасяние“. Обществената надпревара не е разновидност на Дарвиновия
закон за естествен отбор и т. н.

Социогенезата на съревнователните отношения и зависимости, на осъзнатата
и неосъзнавана съревнователна активност и на съревнователното поведение не
подлежи на съмнение. Естествено не може да се пропуска вече споменатият модера-
торен ефект, който имат за индивидуализацията на съревнователното поведение
някои природно-биологични и главно невродинамични особености на човешкия
индивид, свързани с темпераментови и с други психодинамични особености. Дис-
кусационен е подходът, когато подобни генотипични фактори се предлагат като
определящи личностни образувания.

* * *

Много трудно е да се представи и най-кратка „хронология“ или „типология“ на психологичните проблеми на съревнованието.

Специфични са например проблемите на детското, в това число и на ученическото съревнование. Създадени са специални психо-педагогически теории и методики за ученическо съревнование. Формалната и неформална, реална и илюзорна и пр. надпревара в детската група, в ученическия клас е с така дълбока психична обусловеност, че реално не е възможно нейното предотвратяване, нейната забрана или каквото и да е пренебрегване от педагога и психолога. Съревнованието е естествено състояние на контактния колектив. Друг е въпросът, дали то ще има положителни или отрицателни нравствени характеристики. Ако детето не може да се изяви чрез успех в учебна, игрова, художествена и пр. дейност, то може да припомнит своето присъствие с драстично грубо неподчинение и пр., за да се прояви и да бъде забелязано от учителя, от съучениците. Самото оценяване и ранжиране на училищните бележки е един типично съревнователен феномен. Оценката „добър“ за слабия ученик е успех, а за „пълния отличник“ става и „трагедия“. Известни са многобройните детски конкурси, прегледи, олимпиади, участие в ТНТМ с така богата и специфично възрастова динамика на мотивацията (А. Величков).

Често се забравя, че съревнователният метод на възпитание е наистина особено действен, но той е един сравнително по-нисък и съподчинен метод в системата на комунистическото възпитание. По същество — един противоречив психо-педагогически метод. Забравя се мисълта на Н. Крупская за старото (индивидуалистично) и новото (колективистично) съревновование. Не само в неформалните, но и много от детските конкурси водеща е индивидуалната, а не колективната изява. Трудно е изкуството на индивидуалните таланти, способности и сили да се развиват и утвърждават в името на колективистични цели и идеали.

* * *

Още по-специфична е спортно-психологичната проблематика. Спортното състезание е най-кондензиран израз на съревнование. Психологията на спорта е натрупала най-богатия изследователски материал върху състезателните форми и стечения на надпревара. Един от първите учени, който очертава общата психологична проблематика на съревнованието, е спортният психолог А. Ц. Пуни. Според него психологията на съревнованието обхваща сферата на мотивите, емоциите и волевите усилия на личността.

В самото начало на анализа върху психологията на спорта искам да подчертая, че състезателните модели не са единствените структури на съревнователното поведение. За съжаление, те механично се пренасят в масовата практика на социалистическото съревновование. В много колективи предварително се регламентира само едно първо, едно второ и едно трето място — с една първа, една втора и една трета награда, както при спортно състезание. Забравя се, че животът не е писта за надбягване. Камо ли, когато думата е за социалистическия начин на живот. Така изкуствено в другарската надпревара може да се засилва взаимното противопоставяне. Неспециалистите биха могли да се самозаблудят, че надпреварата е състезание, винаги е противопоставяне.

Но животът и психологичното изследване показват и типично несъстезателни съревнователни модели. Съревнованието със „себе си“, като относително над-

минаване на собствено минало постижение е такъв пример (Г. Пирьов, П. Фрес и др.). Или пък модел, при който се регламентират няколко (не непременно три, може и четири, и пет и пр.) равнища за достигане — и всеки, който достигне и надминава определено равнище, има определен успех, има собствена или обща победа. На едно и също равнище могат да застават, да се класират едновременно по няколко личности и колективи. Изводът е, че взаимното противостояние в надпреварата не е непреодолимо.

Наред с това, състезателните форми на съревнование, наречени „профессионални конкурси“ или „профессионални състезания“, които се провеждат по предприятия, отрасли, дори за цялата социалистическа общност, също имат своето място и голяма популярност. Възражението е само срещу масовизирането на състезателните структури. Не всяка личност, дори и колектив има нагласа и готовност за постигане на рекорд. Но всяка личност и всеки колектив имат потребност за съревнователна изява, самопроверка и пр., макар и в поле само на „добри варианти“. Ако няма мотивационно или друго противодействие, съревнователността е стремежът към „по-добрая вариант“.

Психологията на спорта изследва предимно състезателните форми на съревнование — за психична подготовка и тренировка на спортиста и спортния екип, за предстартови и следстартови психични състояния, за психична мобилизирана готовност на спортиста и пр. (А. Пуни, Ф. Генов, Б. Първанов, Е. Генова, С. Димитрова, Н. Попов)¹. Подобни ситуации са близки до „социалния екстрем“ (по Г. Йолов) и не могат да бъдат форми за масово, за всекидневно съревнователно активизиране. Други по-общи изследвания върху масовата физкултура също се отнасят и до общата психологична теория на съревнованието.

* * *

От психологията на труда и новосъздаваната психология на организацията се очакват не само научни, теоретични и експериментални приноси, но и разработване на приложни социопсихични технологии за оптимално регулиране и масово активизиране на трудово-профессионалното социалистическо съревнование. В българската психология тук също са постигнати определени приноси и успешни стъпки към широкото им внедряване в практиката на изграждане на развито социалистическо общество. Броят на индивидуалните и колективните трудове, посветени на комплексни и на специални психологични проблеми на социалистическото съревнование, на масовото новаторство, на членния опит и пр. вече означаваме с двуцифрене число. Изследвани са съревнователни въздействия върху динамиката на работоспособността и др.

Главните научни внедрявания са в областта на съревнователното усъвършенствуване на социалистическата организация на труда, в условията и на съвременните бригадни форми. Засилват се информационни общорегулативни и стимултивни въздействия, по принципите за масова гласност, сравнимост и повторение на членния опит (формулирани от В. И. Ленин). Води се борба за разкриване на резерви. Наши и чужди членни образци се въвеждат в нормативните системи, включително и за по-високо качество. Търсят се благоприятни социопсихични фактори за творческо реализиране на приети настъпни програми, с масово движение за новаторство, чрез обучение и шефство за професионално майсторство и т. н.

¹По-нататък ще се позовавам предимно на български автори, без библиографски справки за източници поради ограничения обем на статията.

Психологията на труда изследва спецификата на съревнователната професионална активност, адаптация и многостранично професионално развитие (З. Иванова), професионалната себеактуализация (В. Клинчарски), формирането на професионални себеоценки и Аз-образ (М. Дилова) и др. Търси се усъвършенствуване на съревнователните стимулативни системи чрез системна информација за етапни и крайни, индивидуални и колективни, ефективни и дефективни трудови резултати, за заплашане и признание на основата на съревнователно ранжирани постижения и др.

В тази проблемна област с особена сила се откражват потребности от системно изследване на психологията на масовото творчество, за бързо овладяване и внедряване на наши и чуждестранен член опит — определени от XII конгрес на БКП като една от трите основни групи фактори за интензификация и интелектуализация на труда и производството. За теоретичното осветяване на тези нови и по-общи проблеми ще се ползват теоретичните модели на дейностния подход от съветските психологични школи и други научни области (Л. Николов, Д. Йорданов), както и интердисциплинарни изследвания върху интелектуализацията на труда и обучението (Л. Леви, П. Александров, В. Русинова, М. Игнатов).

* * *

Сред фундаменталните психологични дисциплини психологията на личността в най-голяма степен обобщава и теоретично ще осмисля данните от експериментални изследвания върху личностната съревнователна активност. Изхожда се от системно разработвания у нас „личностен подход“ (А. Петков). Тук се засяга и специфичната проблематика на социалната психология на личността.

Към личностно-психологическата проблематика и феноменология на съревнованието отнасяме потребностите за реализация, себеактуализация, постигане на успех, за достижение (И. Паспаланов), за повишаване на себеуважението и др. На тази основа се формират нагласи и личностни диспозиции за осъзнато и неосъзнато, за преднамерено и непреднамерено включване в някакви форми и предпочтитани степени на съревнователна активност. Тук активно се проявава и неотделимото от съревнователната саморегулация равнище на претенции (Р. Божинова) в целостта на аспирационното поведение на личността. Взаимопрекходността от и към оценъчната сфера на индивидуалното съзнание и самосъзнание, с характерната за определена възраст автономност и индивидуалностна обособеност (А. Силгиджиян), с формирането на реални, високи или пък ниски себеоценки на развиващия се Аз-образ (И. Димитров) и др.

В експериментално изследване върху структурата на съревнователната мотивация бяха открити мотиви: за достижение и надминаване на „себе си“ (на собствени минални резултати); за достижение и надминаване на другите; за достижение и надминаване на първенца; за достижение и надминаване на инякакъв образец, за проверка на сили и възможности и др. В общата мотивация на съревнователните отношения при естествени трудови условия се включват освен специфичните съревнователни подбуди, още и други неспецифични, по-общи професионални, материални и извънматериални предпочтитания, интереси и пр. Неотделими от специфичните съревнователни мотиви са мотивите за постигане на успех и за избягване на неуспех (Аткинсън).

Съществен е изводът, че специфичните съревнователни мотиви са типични мотиви-стимули с особено висока подбудителна сила, установена в различни експериментални изследвания. Те мотивират стремежа на личността, групата, колек-

тива да завоюва някакво, макар и относително първенство. Но отговор на въпроса в името на какво отделната личност се стреми към първенство, дават по-висшите съмислообразуващи нравствени и други идейни мотиви. Оттук произтича и имашият принципно значение за социалистическата съревнователна практика извод за необходимостта в организираната надпревара да се внасят „отвън“ нравствени и други висши съмислообразуващи идейни и идеологически фактори. Необясними и дискусационни остават възраженията срещу изследването на индивидуалната, личностната съревнователна активност (Т. Трифонов).

* * *

Най-богата естествено е социално-психологичната феноменология на съревнованието, от която произтича проблематиката на междугруповите и междуколективните съревнователни отношения. Част от специфичните социално-психологични проблеми на съревнованието отбелаязахме по-горе. На първо място това са отношения на междугруповото оценяване, междугруповото сравняване, което се осветлява от по-общата психологична теория за социалното сравнение.

Към вътрегруповата социално-психична динамика, която е неотделима от съревнователните отношения за формално и неформално първенство, са също проблемите на лидерството в официалната и неофициална йерархия, на т. нар. предпочитани партньори или „звезди“ по социометричната терминология (Л. Десев). В логическа връзка с тях са социално-психологическите проблеми на авторитета, за социално психичната позиция и престиж в групата и на цялата група в междугруповото взаимодействие.

Търсят се междуличностни и междугрупови специфични съревнователни механизми на формиране на общественото мнение, на регулиране на социално-психичния климат (М. Драганов). За социално-психичните въздействия на членния пример, в тази връзка ролята на психичното подражание, на афилиативното поведение на социалната идентификация, на ратификацията на индивидуалния и групов успех, при задоволяване на потребността за обществено одобрение и обществено признание, във взаимоотношения на критика и социален контрол (В. Вичев). Това са все аспекти и общи проблеми на социално-психичната регулация на основата на съревнователното социално взаимодействие, на съревнователното общуване в малките групи, в първичните и основните колективи.

* * *

Самостоятелно научно-приложно значение има разкритата (главно на основата на проучвания в областта на социалната психология на труда) структура на организирания съревнователен процес. На нейна основа и в светлината на създадената творческа концепция за всенародно социалистическо съревновование, многократно обосновавана и обогатявана в трудове на другаря Тодор Живков, бяха проектирани и внедрени в цялата страна комплексни системи за организация и ръководство на социалистическото съревновование.

От структурата на организирания съревнователен процес по-късно бе изведен и теоретичният модел за структурата на социалистическата организация на труда, включващ подсистеми за: планиране-нормиране; иновация-реализация; отчитане-стимулиране и за управление на системата. Очертаният системен подход позволява организираният съревнователен процес, заедно с дейностите по масовизиране на новаторството, по изучаване и масовизиране на членния опит,

да се влеят в единната и ефективна социалистическа организация на труда, което ще активизира неговата по-нататъшна интелектуализация и хуманизация.

С разработването на психологичните проблеми на масовото съревнователно творчество ще бъдат решавани и новите задачи за непрекъснато усъвършенствуване на трудовите отношения, за повишаване на качеството на труда, реализирано се във все по-висококачествени постижения на материалното и духовното производство.

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF COMPETITION

I. Kossev

Psychology, including mainly social psychology, psychology of labour, educational psychology, sport psychology etc., embraces the study of different kinds of competitions.

Sociogenesis is determinant for the character of competitive phenomena. Nevertheless, individual competitive behavior is influenced also by psychodynamic peculiarities.

The specific psychological problems of the contest are focused upon co-assesment, comparison, aspirations, expression, realization, achievements, success, championship, acknowledgement etc.

The richest is the social-psychological phenomenology of the competition, of intergroup comparison and assesment, of the formal and informal championship, of leadership and authority, of the positions and prestige gained etc. The specificity of the sportpsychological problems of the competitive forms of getting ahead is marked.

The psychological problems of children and pupils competition, of labour and professional getting ahead, of working capacity dynamics under the influence of competitive motivation etc. are specially studied. The structure of the organized competitive process is revealed, and the social-psychological factors of mass competitive creativity, of social realization and social acknowledgement are substantiated.

Обща и социална психология

ВЗАИМОВРЪЗКА МЕЖДУ АЗ-ОБРАЗА И РАВНИЩЕТО НА ТРЕВОЖНОСТ

П. А. ЦОКОВ

Изходна теоретична предпоставка за диференцирана оценка на индивидуалния потенциал са системните психологически концепции за психичната организация (структурата) на личността и механизмите на нейното функциониране и развитие. Методологически плодотворен е подходът, при който структурата на личността се разглежда като организация на новите свойства на елементите при техните взаимоотношения в състава на цялото, т. е. като организация на системни качества на различни иерархични равнища. Психичните предпоставки и механизми на психична регулация се търсят на равнището на основните регулативни подсистеми на личността: подбудително-мотивационна, инструктивно-изпълнителска; Аз-структура; психодинамична структура (Платонов, К. К., 1972; Ананиев, Б. Г., 1976; Мерлин, В. С., 1975).

Стратегията на поведението в различни социални ситуации и изборът на цели с различна степен на трудност се определят в голяма степен от отношението между Аз-образа и емоционалните характеристики на личността (емоционална реактивност, впечатлителност, тревожност). Изследването на взаимовръзката между Аз-образа и равнището на тревожност ще даде възможност емоционално-мотивационните нагласи на личността от типа емоционална стабилност—лабилност да се конкретизират по характер, като се разгледат в техните функционални взаимовръзки с различни равнища на психична организация на личността.

Предмет на изследване в нашата работа е зависимостта между параметри на организацията на личността на различни иерархични равнища — компоненти на емоционалността и Аз-концепцията. Очакваме в структурен план, в количествен и съдържателен аспект характерът на тази зависимост да потвърди обяснителния модел, прилаган в подхода на Б. Г. Ананиев (1976), В. С. Мерлин (1976) и К. К. Платонов (1972) към психичната организация на личността. Очакваме стремежът за самореализация и самоутвърждаване като водеща характеристика на равнището на самовъзприемане да се свърже с високо равнище на тревожност на личността.

М Е Т О Д И К А

В изследването са използвани две методики: тест за измерване на образа за себе си, конструиран на базата, създадена от подобни измервания (Силгиджиян, Х., 1978; Fillip, 1979) и тест за измерване равнището на тревожност (адаптация и стандартизация на Ив. Паспаланов и Д. Щетински, 1979—1980).

1. Тестът за изследване на образа за себе си включва 14 качества (чертви) на личността, а не форми на поведение или атитюди към конкретни социални обекти. За нуждите на количественото измерване са подбрани по две качества от седем категории, даващи представа за формирането на Аз-образа и активността на личността в юношеска възраст (17—18 години). Това ще позволи в перспектива из-

ползуването на качествени факторни стратегии за установяване на типове (профили) на личността, свързани с определен подход в учебната и творческа дейност. Включени в основните сфери на жизнена дейност (труд, учение, творчество), категориите в нашето изследване са следните: а) индивидуални предпоставки (физически); б) отношение личност—общество: 1. общуване: 1.1. социабилност, 1.2. нравствени качества; 2. организация на дейността; 3. учене; в) позиция на „Аз-а“: 1. жизнена нагласа; 2. отношение към „Аз-а“ (самоутвърждаване). На всяко изследвано лице се предлага да ранжира качествата, включени в тези категории, от гледна точка на това: а) какви качества притежава в настоящия момент и б) какви качества желае да притежава.

Отговорът на лицата, показан чрез начина на подреждане на качествата, сочи модела, по който е изработен образът на личността за себе си.¹

2. Вариантът на теста за измерване равнището на тревожност съдържа 30 признака с емпирично доказана висока надеждност за възрастов диапазон 16—30 години. Те са формулирани в утвърдителна или отрицателна форма и представляват следните групи в системокомплекса на тревожността: а) невротизъм, нервна напрегнатост; б) чувствителност, притеснителност; в) беспокойство; г) неувереност, несигурност; д) негативна Аз-концепция, комплекс; е) резултативни признания на тревожността. Въпросникът е съобразен и с пола на изследваните лица (Паспаланов, Ив. Д. Шетински, 1980).

Обект на изследване са ученици във възрастова група 17—18 години, общо 335 человека. При обработката на резултатите отпаднаха (поради висок показател по скъла (L за равнище на тревожност 65 человека и поради липса на динамика в „Аз-структурата“ 4 человека общо 69 изследователски единици. Числеността на извадката, на която се прави анализ, е 270 единици — от тях 143 жени и 127 мъже.

Статистическата обработка на резултатите е направена с помощта на: а) вариационен анализ; б) проверка на разликите между средните аритметични величини чрез t -теста на Student Fischer (за значими се приемат разлики при равнище на значимост $p < 0,01$); в) проверяваща величина χ^2 ; г) коефициент на контингенция — С (Клаус Б. и Х. Ебнер, 1971) и коефициент на корелация при описателни признания г (Пиръов Г. и Ц. Цанев, 1973 г.).

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

1. Предмет на анализ на първо място е степента на несъответствие между „Аз-реално“ и „Аз-идеално“, което има своята определеност в структурата на образа за себе си. Тя е не само свидетелство за многомерността и реалната многозначност на Аз-образа, но и за действената същност на личността, на стремежа ѝ към саморазвитие, самореализация и самоутвърждаване. Динамиката в развитието на Аз-а („динамичното Аз“) се разглежда диференцирано по полов признак (табл. 1).

С най-голяма динамика в развитието на Аз-концепцията при юношите се очертават качествата: 1) общителност, умение да се контактува с хората; 2) умение да се контактува с хората; 3) стремеж към успехи и постижения; 4) оптимизъм, вяра в добрия изход на нещата.

При девойките с най-висока субективна ценност са качествата: 1) настойчивост пред трудностите; 2) общителност, умение да се контактува с хората;

¹ Тестът е конструиран със съдействието на к. ф. н. И. в. Паспаланов, док. Х. Силгиджиян и М. Дилова, на които благодарим за експертното му оценяване.

Таблица 1

Динамика в развитието на Аз-образа

Ранг	Качество РС-ИС	Мъже \bar{x}	Качество РС-ИС	Жени \bar{x}
1	общителност	6,26	настойчивост при трудности	5,90
2	ум. интелигентност	5,75	общителност	5,86
3	стремеж към успех	5,72	оптимизъм	5,71
4	оптимизъм	5,65	красота, привлекателен външен вид	5,66
5	физическo здраве и сила	5,60	физическо здраве и сила	5,65
6	отзовчивост, готовност да се помага	5,56	отзовчивост, готовност да се помага	5,64
7	красота	5,54	самостоятелност	5,57
8	честност, принципност	5,53	трудолюбие, организираност	5,55
9	самостоятелност, независимост	5,50	чувство за хумор	5,49
10	чувство за хумор	5,39	способност да увлича хората след себе си	5,49
11	трудолюбие, организираност	5,34	честност и принципност	5,27
12	настойчивост при трудности	5,27	ум. интелигентност	5,20
13	способност да увлича хората	5,24	любознателност	5,13
14	любознателност	4,98	стремеж към достижения	5,03

3) оптимизъм, вяра в добрия изход на нещата; 4) хубост, привлекателен външен вид.

Изложените резултати дават основание да се направи изводът, че съдържателните характеристики на „динамичното Аз“ показват стремежа за самореализация като изявена тенденция за възрастта. При юношите той е измествен в по-голяма степен във вътрешен план по посока на личностно значими характеристики, а при девойките се характеризира с по-голяма отнесеност към формирането на качества, свързани с организация на собствената дейност и потребност „да бъдеш забелязан като индивид“. И за двата пола насочеността към бъдещето като жизнена задача и реална ценност е сред системообразуващите фактори във взаимодействието между Аз-образите като регулатори в дейността на личността.

2. Като обект на качествен и количествен анализ разглежданата взаимовръзка се представя чрез разпределение χ^2 и коефициентите на контингенция и корелация на качествени признания (табл. 2).

Резултатите от статистическия анализ показват, че колкото по-високо е равнището на тревожност и на емоционалните реакции, които го съпътствуват, толкова по-силно се изявява цялостната структура на Аз-а, насочена към редуциране на напрежението. В изследваната възраст последното е резултат на все още нестабилната представа за собственото Аз, което затруднява отношенията с другите, а също и самоконтрола върху поведението.

Установените между Аз-образа и равнището на тревожност взаимовръзки могат да бъдат интерпретирани в плана на системния подход към личността. Обосновилата се в определени условия на жизнена дейност ценностна ориентация придобива значение на психичен фон за изграждане на доминиращите мотиви.

Таблица 2

Количествен и качествен анализ на взаимовръзката между равнище на самовъзприемане и равнище на тревожност¹

Характер на извадката	x^2	f	$d = 0,05$	$d = 0,01$	$d = 0,001$	Характер на различието	C	r
Жени	18,28	4	9,49	13,3	18,5	значимо	0,39	0,23
Мъже	9,83	4	9,49	13,3	18,5	средно значимо	0,31	0,21
Общо	24,50	4	9,49	13,3	18,5	много значимо	0,34	0,22

¹ Обозначенията отговарят на: x^2 — разпределение; f — степени на свобода; C — коефициент на контингенция; r — коефициент на корелация.

Съдържанието на групата доминиращи ценности, изразяващо „потребностите на Аз-а“, се проявява в по-голямата или по-малка необходимост от поддържаща информация както за собственото Аз, така и за отношението „Аз-Другите“. Информационното несъответствие е основание да се говори за фрустрация на потребностите на Аз-а, насочени към поддържане на цялостната регулативна система на личността.

Констатираната взаимовръзка дава основание формирането на тревожния статус да се разглежда като възможно следствие от динамиката в развитието на самооценката.

Разминаването между „реалното Аз“ и „идеалното Аз“ е често източник на завишена и источна самооценка при юношите. Привеждането ѝ в съответствие с модела на съществуващото или на „желаното Аз“ е основание за изграждането на равнище на себеуважение на личността. Най-често чувството на неудовлетвореност и беспокойство произтича именно от трудности в самоутвърждаването, което като тенденция е по-силно при девойките.

Докато при юношите тревожността се свързва със стремежа за самореализация, изместен във вътрешен план като реализация на възможностите на Аз-а, то при девойките равнището на тревожност се свързва с отнесеност към организацията на собствената дейност преди всичко в плана на отношенията с другите.

В проведеното изследване ниското равнище на динамика на Аз-а се свързва с ниско равнище на тревожност. Адаптацията към социалните изисквания и отношения се описва като неадекватна, което мотивира завишаване на претенциите на личността и намаляване на контрола по отношение на „другите“ в социалната ситуация на действие и развитие.

В изследвания възрастов етап като механизми, които насочват личността към овладяване на социалната информация и с това помагат при регулацията на отношението „реално Аз“ и „идеално Аз“, могат да се посочат: формиране на устойчива представа за собствената ценност, повишаване на интегративния характер на самооценката, преход от поведение, управлявано „от вън“, към поведение, управлявано „от вътре“ и други.

Повишаването на съответствието между „реалното Аз“ и „идеалното Аз“ се свързва с доволствореност и успех в личността, докато дефицитът между тях се преживява като неудовлетвореност и неуспешност в регулацията на личността. В този смисъл би могло да се мисли и да се изследва равнището на аспирациите не само като механизъм за корекция на самооценката на личността, но и като регулятор на емоционалния статус.

ица 2
иемане
r
0,23
0,21
0,22
; С -
ите на
ржаща
“. Ин-
на по-
на си-
южния
ето на
ник на
ствие с
дането
довле-
ържда-
реали-
а Аз-а,
органи-
ругите
свързва-
и отно-
нциите
тналата
гта към
я отно-
устой-
арактер
едение
уто Аз
жду тях
ността
рациите
то регу-

Като се има предвид фактът, че изследваната взаимовръзка е междуравниш-
на (Мерлин, В. С., 1975), можем да считаме стойността на коефициента на коре-
ляция ($r=0,22$) за показател на умерена зависимост.

Получените резултати добре илюстрират обяснителните възможности на концепцията за психичната организация на личността като система от взаимовръзки между различни нейни равнища (Мерлин В. С., 1975). Равнището на Аз-образа (трето равнище в модела на В. С. Мерлин, б. а) влияе на тревожността и я модифицира съдържателно. От своя страна равнището на тревожност (при-надлежашо към второто равнище в модела на В. С. Мерлин, б. а), което непосредствено се свързва с психодинамичните характеристики на личността, обуславя многозначно психичните характеристики и свойства от по-високите равнища на организация на личността. Доколкото изследваната от нас взаимовръзка предлага само преобразуване на отношението на полиморфизъм в отношение на хомоморфизъм е трудно да се зададат условията и границите за съществуването, а следователно и за подредеността на елементите в разглежданите две равнища. Това би могло да стане само при цялостно изучаване на личността и нейните взаимоотношения със средата.

ЛИТЕРАТУРА

1. А на ние в, Б. Г., Човекът като предмет на познанието. С., 1976, 2. К ла у с, Б. и Х Е б н е р, Основи на статистиката за психология, социология и педагогика. С., 1971. 3. М е р л и н, В. С., Взаимоотношение иерархических уровней в системе взаимосвязей „человек-общество“, „Вопросы психологии“ 5, 1975. 4. П а с п а л а в о в, И. в. и Д. Щ е т и н с к и, Към проблемата за равнището на тревожност и измерването му в психологията. „Психология“, 1, 1979 „Пси-хология“, 2, 1980. 5. П и р ъ о в, Г. и Ц. Ц а и е в. Експериментална психология. С., 1973. 6. П ла-то н о в, К. К., О системе психологии, М., 1972. 7. С и л г и д ж и я н, Х., Личността на юно-шата, С., 1978. 8. S e l b s t k o n z e p t — Forschnug, Fillip, Sigrun Heide (H sg) 1979, pp. 171—186.

RELATIONSHIP BETWEEN SELF-CONCEPT AND ANXIETY LEVEL

P. A. Tzokov

The paper presents the results of an investigation on the relationship between some parameters of the organization of personality at different hierarchical levels in the age period of 17—18. A significant dependency between self-concept level and the level of anxiety as a generalized personality trait was found. On the grounds of the interrelation established the formation of anxiety status may be considered as a result of the dynamics of self-rating development. The connectedness, revealed by the author between anxiety level and striving for self-realization, is of a qualitative nature, which in boys is dislocated to the inner plane of personality. In girls anxiety level is characterized by relatedness to the organization of one's own activity, predominantly in the plane of the relations with other.

ХАРАКТЕРИСТИКА НА БРАЧНАТА ДВОЙКА ЧРЕЗ ОЦЕНЪЧНА СКАЛА

АТАНАС ШИШКОВ

Семейството е най-малката обществена единица, съществуваща още в първобитния строй. Според М. Динкова¹ то е човешко обединение, което се състои от родственици и съпрузи. Значима и съществена е ролята на съпрузите в семейството. Тяхното свързване при съвременния начин на живот се обявява официално и се документира от съответни институции. Тази формална страна при изграждане на семейството се е наложила като задължителна процедура поради изискванията на надстроичната държавна организация, която по този начин регламентира биологичната и социалната близост на двама индивида от човешката общност.

За просъществуването и стабилността на брачната двойка има значение не толкова официалната намеса, колкото симпатията, взаимното уважение, любовта и саможертвата. Или както Иван Хаджийски² характеризира послебрачната семейна идilia — „пълно единение“ между партньорите, изразено в „нравствена привързаност, всеотдайност и съответна чувствена атмосфера“.

Идеализирането на жената в средните векове, описано с вещина от Кене Кларк³, е било съществувано с изискването към безропотното ѝ подчинение на семейството — две противоположни крайности, които все повече се изместват от разумното оценяване и взаимно уважение.

В еснафското общество „мъжът е бил по-ценната фигура, към която са сътнасяли с по-подчертан интерес и грижа“⁴. Независимо от доминиращата роля на съпруга, в много семейства обаче се е признавала разъдливостта, житетското умение и ръководен похват на съпругата, която нерядко е участвала активно наред с мъжа в извънсемейните делови взаимоотношения.

При обективната оценка „идеалът за добрия съпруг“ е включвал две основни изисквания — да бъде работен и да бъде баща на здрави деца. Идеалът за добрия съпруга е да е трудолюбива, скопосна домакиня и плодовита майка. Отношението към физическата красота е било подчинено на основните изисквания, споменати по-горе и „никога не е могло да се превърне в най-важното“. Освен това мъжът винаги е подчертавал, че жената трябва да бъде „разбрана“, а жената — предпочитала мъжът да „понася трудностите в живота“.

Описанието на бита и взаимоотношенията на брачната двойка в България обикновено се прави на основата на наблюдения без социално-психологични тестови проучвания. Използването им би отразило по-пълно ценностния и емоционалния статус на съпрузите в семейството.

Оценката, която може да даде човек сам за себе си или за другите хора, по правило съдържа информация за едни или други свойства на психиката, за него-вото „социално обкръжение и ценности. Благодарение на оценката и самооценката човек направлява своята дейност и се намества в дейността на другите хора“.

¹Динкова М., Съвременното българско семейство, ОФ, С., 1976, с. 1.

²Хаджийски Ив., Бит и душевност на нашия народ, Български писател, С., 1974, II том с. 547.

³Кларк К., Цивилизацията, Български художник, С., 1977, с. 81—108.

⁴Динкова М., Цитираното произведение, ОФ, С., 1976, с. 60, 61.

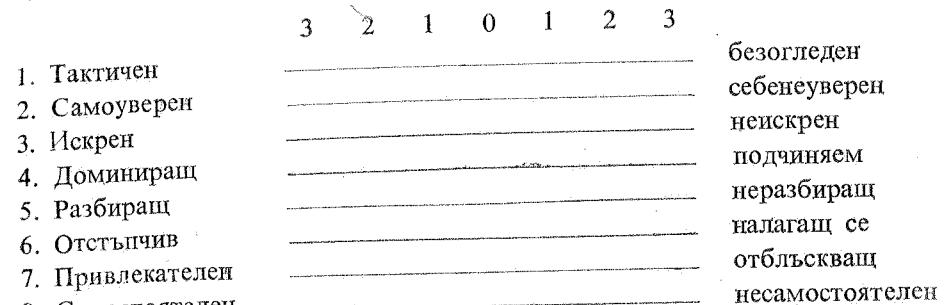
⁵Психодиагностические методы (под ред А. А. Бодалев, М.Д. Дворшина и Н.М. Полей) Ленинградски университет, Л., 1976, с. 195.

Така чрез оценъчна и самооценъчна скала бихме могли да направим характеристика на брачната двойка.

С помощта на апробирана в други страни (ГДР) скала за оценка и самооценка извършихме изследвания на 30 семейства, които имат семеен живот от 5 до 15 години с едно или две здрави деца и с ненавършена още 40-годишна възраст на пробандите (съпруга и съпругата).

Оформената по този начин група от изследвани лица не е представителна на населението. Тя е селективна и с нея се поставя началото на едно по-голямо презентативно проучване в страната.

Оценката и самооценката на пробандите се отчете върху основата на осем показателя, всеки от които представлява скала с тристепенна положителна и тристепенна отрицателна страна (фиг. 1).

Фиг. 1

Комбинирана оценъчна скала

Показателите включват:

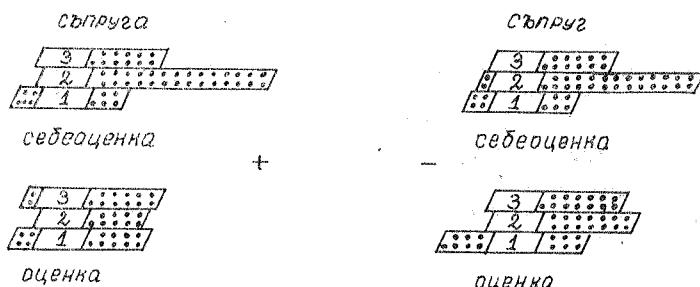
1. Тактичност във взаимоотношенията с положителен полюс на изразена внимателност и отрицателен полюс на безцеремонност — безцеремонност.
2. Увереност в действията и постъпките с положителен полюс на подчертана себенеувереност и отрицателен полюс на себенеувереност.
3. Искреност с положителен полюс на откровеност и отрицателен полюс на неоткровеност — прикритост.
4. Ролева позиция в пропорциите на възможността за доминиране с положителен полюс на подчертано доминиране и отрицателен полюс на безропотно подчинение.
5. Разбиране на партньора с положителен полюс на пълно съчувствие и отрицателен полюс на невъзможност за емпатия (съпреживяване), разбиране и съчувствие.
6. Безпринципна упоритост при защищаване на мнението си с отрицателен полюс на налагане и положителен полюс на отстъпчивост.
7. Привлекателност с положителен полюс на повищена привлекателност и отрицателен полюс на отблъскване.
8. Самостоятелност с двета крайни варианта на противоположните полюси — новищена самостоятелност и несамостоятелност.

При статистическата обработка на данните в сравнителен аспект използувахме модифицираната информационна мяра на Кулбак:

$$J = 10 \lg \frac{P_1}{P_2} \cdot 0,5 (P_1 - P_2).$$

РЕЗУЛТАТИ

Разработката на показателите поотделно дадоха следните резултати:
Тактичност (фиг. 2)

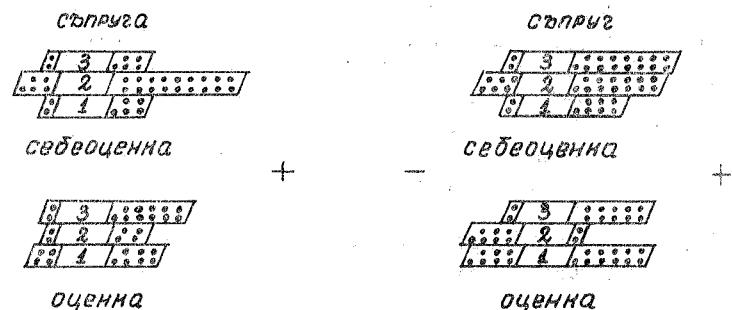
Фиг. 2. Тактичност

Себеоценката при жените (съпругите) и мъжете (съпрузите) се оказа повишена по отношение на положителните качества най-вече с втора степен.

По отношение на оценката от страна на партньора се установи изместване към другия полюс (посочване повече на отрицателното качество), особено засилено от страна на мъжа, който най-често отбелязва трета степен на невнимателност и нетактичност, докато жената посочва предимно първа степен.

За отбелязване е фактът, че мъжът в по-голям брой от случаите характеризира себе си като невнимателен (нетактичен) най-вече с втора степен, а жената оценява както себе си, така и съпруга си като нетактичен само в първа степен.

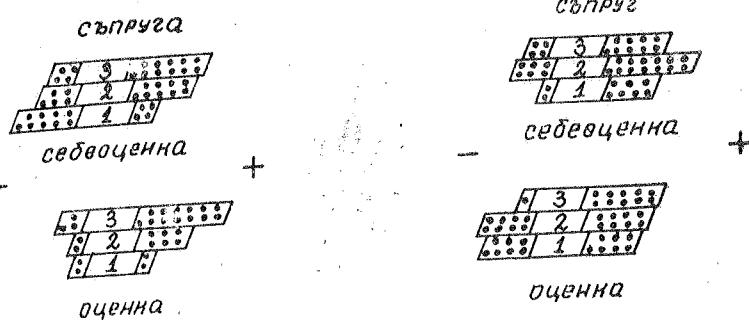
2. Увереност (фиг. 3).

Фиг. 3. Увереност

Себеувереността е по-изявена като качество както при самооценката на мъжа и жената, така и при обективната преценка от страна на партньора. Разлики съществуват само по отношение на степента, с която оценяват това качество в положителен или в отрицателен аспект. Мъжът се оценява повече в трета степен при себеувереността и във втора степен при неувереността, а жената само в втора както при себеувереността, така и при себенеувереността.

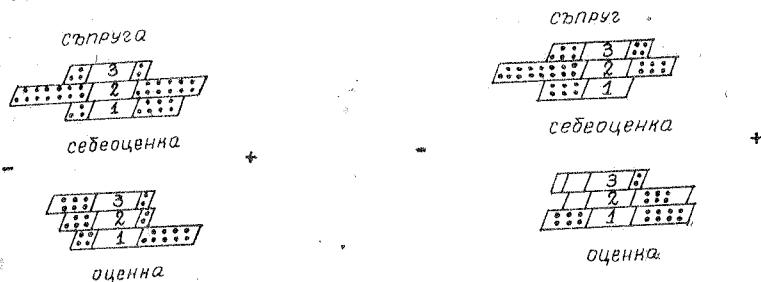
3. Искреност (фиг. 4)

Фиг. 4. Искреност

Както съпругата, така и съпругът се себеоценяват като искрени и откровени, и то с втора и трета степен. Това съвпада при оценката повече от страна на съпругата, отколкото на съпруга. Съпругът в по-голям процент оценява съпругата си като неискрена, отколкото съпругата своя партньор.

4. Доминиране (фиг. 5)

Фиг. 5. Доминиране

При самооценката мъжът се оценява много повече като доминиращ от жата. Тя обаче е склонна да не го възприема като доминиращ, а по-често като подчинен — за разлика от оценката на съпруга по отношение на съпругата. Той (съпругът) в по-голям процент е съгласен, че жена му е доминираща.

Независимо че мъжът се оценява с по-малък процент като подчинен, той, признавайки това свое качество, го оценява винаги с по-голяма степен — втора или трета, докато жената се окачествява предимно с първа и втора степен.

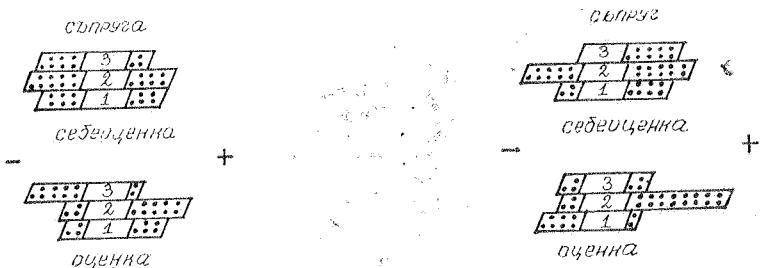
5. Разбиране (съчувствие) (фиг. 6)

Фиг. 6. Разбиране (съчувствие)

Както при мъжа, така и при жената самооценката за съчувствие (разбиране на партньора е много висока. При жената обаче отрицателният полюс на показвателя неразбиращ (a) — несъчувствуващ е с много ниски стойности при самооценката и със значително високи стойности при оценката (от страна на съпруга) за разлика от мъжа, където този полюс е повишен при самооценката и понижен при оценката (на съпругата).

6. Налагане (фиг. 7)

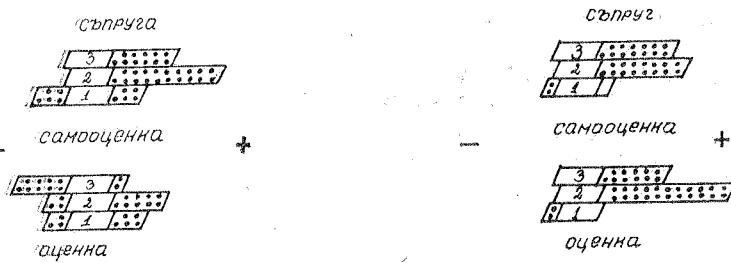
Фиг. 7. Налагане

Жената се оценява като по-малко отстъпчива от мъжа. Преценката на мъж за нея в това отношение съвпада. Но по отношение на степента на налагане жената се преценява в по-висока степен, отколкото е оценката на съпруга ѝ.

Самооценката му за отстъпчивост е по-засилена, отколкото оценката на съпругата му за него. Съпругите оценяват мъжете си повече като умерено отстъпчии (във втора степен), докато съпрузите се преценяват повече с трета или първа степен.

Като налагаш се съпругът се оценява в по-голям процент с втора степен, докато съпругата му го оценява значително повече като налагаш се (предимно трета степен).

7. Привлекателност (фиг. 8)

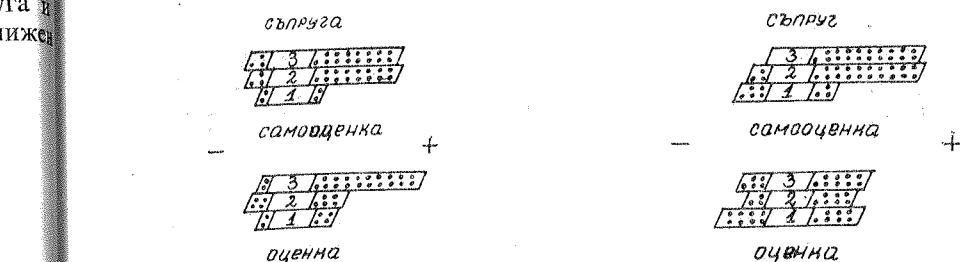

Фиг. 8. Привлекателност

Привлекателността е оценена най-високо както чрез самооценката, така и чрез оценката при мъжа. Като отблъскащ той е оценен и себеоценен в незначителен процент, и то само в първа степен.

При жената самооценката, за разлика от оценката, е висока по отношени на привлекателността, но е значително по-ниска при оценката от страна на съ

ране
пока
оцен
уга
ниже
пруга ѝ (с подчертано увеличаване процента на твърдението, че тя е отблъскваща,
и то най-много в трета степен).
8. Самостоятелност (фиг. 9)

Фиг. 9. Самостоятелност

Оценката за жената по отношение на самостоятелността е най-висока и съответствува на нейната самооценка. По отношение на мъжъа оценката най-често е отрицателна. В по-голям процент от случаите (отколкото при жената) оценката не съответствува на самооценката. Жената често оценява съпруга си като несамостоятелен, докато той оценява себе си предимно с трета и втора степен като самостоятелен.

ОБЩЕНИЕ

Положителните качества са застъпени в по-голяма степен както при самооценката, така и при оценката.

Мъжете (съпрузите) са по-склонни да се представят в отрицателна светлина, като приемат по-висока степен за отрицателните си качества и по-ниска степен за положителните.

Жените оценяват себе си и партньора в по-положителен аспект, като се стремят да отбележат положителните качества с по-голяма степен, а отрицателните с по-малка.

Налагаща се и доминираща в семейството е предимно жената¹, която по-често е преценена като отблъскваща и неразбираща от страна на съпруга ѝ.

CHARACTERISTICS OF THE MARRIED COUPLE BY MEANS OF A RATING SCALE.

A. Shishkov

By means of a combined rating and self-rating scale of eight items 30 married couples were selectively investigated. The results obtained show that husbands are rating themselves and their wives in a more negative aspect. Unlike to them, wives are prone to point out both their own and their partners' positive sides.

The comparison of the rating and self-rating values shows the wives to be the dominant figure in the family.

¹ Нашето проучване оправдава до известна степен предположението на М. Динкова, че едноизследване би разкрило доминиращата роля на жената в съвременното българско семейство (с. 148).

Педагогическа и възрастова психология

ОСОБЕНОСТИ НА ПРОЦЕСА «ИДЕНТИФИКАЦИЯ» У ДЕЦАТА ОТ НАЧАЛНА УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ ПРИ ВЪЗПРИЕМАНЕ НА ДЕТСКИ ТЕАТРАЛНИ ПОСТАНОВКИ

НАТАЛИЯ Х. АЛЕКСАНДРОВА

Понятието „идентификация“ е едно от ключовите понятия в психологията. То е въведено от Зигмунд Фройд, който подразделя идентификацията на първична и вторична. Интерес представлява вторичната идентификация, при която детето избира един от родителите като обект за подражание и се старае да възприеме на говите идеали и стил на поведение. Основен фактор, определящ протичането на идентификацията като формиращ личността процес, е според Фройд сексуалната сфера (5).

В западната детска психология критиката на възгледите на Фройд е насочена към Едиповия комплекс като основен фактор в развитието на идентификацията на децата с родителите и носи имитационен характер. Изучавайки степента на идентификация на момчетата с бащите им в зависимост от поведението на родителите и особено на бащата (тяхното внимание, любов), Д. Пейн, П. Мусе отбелязват, че високата степен на идентификация предизвиква адекватно социално и емоционално приспособяване към нравствените норми, които спомагат за нравственото развитие на детето (7, 8).

Понятието „идентификация“ се използва широко в работата на социолозите и социалните психологии. Е. К. Ериксон отнася началото на процеса идентификация към периода на детството, когато у детето се формира йерархията на очакванията, които ще се осъществяват в неговото зряло битие. Идентификацията се реализира между децата и родителите и най-близките в социалното обкръжение (6).

Както социалните психологии, така и необихевиористите разглеждат процес идентификация като процес на научване. Дж. Каган например изучава мотивацията на процеса идентификация, представяйки я като научаване на основата на възприетото от детето сходство с родителите и имитацията на тяхното поведение (7, 8, 9).

К. Л. Лазовик разглежда идентификацията като медиативен процес на научване. В процеса на научаване в резултат на взаимодействието на модела и субект се сменя структурата на личността на субекта и системата на значенията, усвоени от тях асоциативно чрез поведението на модела (11).

Л. Колберг определя, че идентификацията е общая склонност на децата да приличат на родителите си: психоаналитическата теория представя идентификацията като тотално „сливане“ или „обединяване“ на детето с личността на родителите (10).

В съветската психология идентификацията се определя като процес, в ход на резултата на който индивидът съзнателно или безсъзнателно отъждествява себе си с другите хора на основата на съществени емоционални връзки. Индивидът действува така, сякаш той е това лице, с което осъществява дадената емоционална връзка (1, 4).

В нашето експериментално проучване използваме процеса идентификация като подражание, сходство или проекция. Нас ни интересува процеса идентификация при децата от начална училищна възраст с персонажите от детските театрални постановки, като частично отъждествяване, осъществявано чрез въздействието на детските театрални представления. Процесът идентификация зависи от силата на въздействие на театралния спектакъл в лицето на персонажите (качеството на играта на актьорите, нравствения облик на героя), от възрастта на детето, от неговите нравствени знания и представи, от способностите му към съпреживяване.

Нашето разбиране за идентификацията е близко до трактовката на М. Е. Марков, който въвежда понятието „пренасяне“, характеризирали с него явлението, при което зрителят прави „пренос“ на мислите и чувствата на героя върху себе си, а механизъмът на пренасяне се явява участие в действието, в оценката на събитието и персонажите от гледна точка на героя (3, с. 52). На такава трактовка на термина „пренасяне“ съответствува понятието художествена идентификация, приложено от нас. Художествена идентификация — тъй като възниква и се реализира в процеса на възприятия на обобщени художествени образи в лицето на театралните персонажи и събития. Искаме да уточним, че във връзка с психолого-лическите особености на децата от начална училищна възраст тук ние се сблъскуваме със специфични форми на художествената идентификация. В началната училищна възраст стават значителни изменения в психическото развитие на детето. На този етап от развитието възприятието му се децентрира. Малкият ученик може да застане в позицията на друг, да разбира другия. Децентрацията е необходимо психологическо условие за проявата на художествената идентификация.

В това изследване театралният спектакъл се разглежда като своеобразна форма на проективен метод. По този начин театралната постановка се използва в качеството на методическо средство за изследване на идентификацията.

За успешното нравствено формиране на детето значение имат не само предложените образци, но и стимулиране активността за тяхното овладяване. Театърът отчасти поема върху себе си тези функции, тъй като дава на зрителя нагледни образци.

Психологическите особености на общуването с персонажите много зависят от умението на децата да сравняват себе си с другия като субект на преживяването и обекти на общуването. Това умение развива способността на детето да застане на позицията на другия, да види ситуацията с неговите очи.

Основна цел на нашето проучване бе разкриване, на основата на процеса идентификация, какви еталони на личността привличат малките ученици и какво именно от тези модели на идентификация е активният въздействуващ елемент, особено за децата от 1 и 3-ти клас.

Задачите на експерименталното изследване обхващат следните два момента:

1. Разкриване на особеностите на процеса на художествената идентификация при децата поотделно в първи и трети клас от град София и град Москва.

2. Установяване на различията на художествената идентификация във възрастовите групи.

В проведената експериментална работа взеха участие 280 деца от начална училищна възраст от гр. София (133-то училище и 110 в гр. Москва (401 базово училище на Московския театър на младия зрител). Изследването се проведе върху материал от 4 спектакъла: приказките „Червената шапчица“ и „Два клена“ в Театъра на младия зрител в Москва и спектаклите „Страшни смешни, смешни

страшни за герои с опашки“ и „Цирк през междучасието“, поставени на сцена, на Народния театър за младежта „Л. Живкова“.

Във връзка с психологическите особености на децата от начална училищна възраст ние се сблъскахме със специфична форма на художествената идентификация и в резултат на проведеното изследване са разкрити две форми на художествена идентификация, които се характеризират с различни равнища на отъждествяване с героите на спектакъла в зависимост от осъзнаването на личностните постъпки, особеностите и нравствените качества на театралния персонаж;

— външна идентификация, близка към така наречената в психологията емоционална идентификация, при която в емоционалните връзки между персонажите и малкия зрител преобладаващо е непосредственото емоционално отношение към персонажа. При обосноваването на избора си на моделите за идентификация децата преди всичко назовават несъществени постъпки или външни особености на героите от спектакъла;

— вътрешна (личностна) идентификация, при която освен емоционални връзки с персонажите у детето се проявява и познатителен елемент (нравствени представи и знания), изразяващ се в интелектуално-оценъчното отношение към театралния герой. При обосноваването на избора на модела за идентификация децата преди всичко отбелязват нравствените постъпки и качества на персонажите.

При анализирането на получените резултати от софийските спектакли ще се спрем по-подробно на спектакъла „Страшни смеци, смеши страшни за герои с опашки“, където децата от гр. София показваха следните предпочитания към персонажа.

На първо място сред персонажа се намира заекът Стоянчо (страхлив, честен, добър, находчив в отстояването на доброто, справедливото). Той е по-попурен сред децата от трети клас, отколкото сред децата от първи клас, където се избира най-вече от момичетата.

За учениците от първи клас е характерно посочването преди всичко на външните особености или несъществените постъпки при аргументирането на избора си. Децата от трети клас обосновават този избор чрез по-диференцирани личностни качества на персонажа — „смел“, „умен“.

Таблица

Съотношение на изборите за идентификация при учениците с героите от спектакъла „Страшни смеци, смеши страшни за герои с опашки“ (в %)

Персонажи на спектакъла	I			III		
	момичета	момчета	всичко	момичета	момчета	всичко
Лили	33,3	—	33,3	13,3	—	13,3
Заекът Стоянчо	26,7	6,7	33,3	33,3	13,3	46,7
Вълкът бай Коста	13,3	6,7	20	13,3	20	33,3
Ганчо	—	13,3	13,3	—	6,7	6,7
Всичко	73,3	26,7	100 %	60	40	100 %

На второ място по предпочтение се намира вълкът бай Коста (характерен с типичната си свирепост, но едновременно с това привлекателен със своята доверчивост) сред децата от трети клас — 33,3 (момчетата преобладават над момиче-

тата) за разлика от първокласниците — 20% (тук обратното, момичетата преобладават над момчетата). Учениците от първи клас мотивират своето предпочтение към вълка, като се стараят да приведат преди всичко външните особености („симпатичен“) или постъпки на героя, а децата от трети клас посочват съществени постъпки и личностни качества.

На трето място учениците са посочили Лили (героинята е смела, сила, отстояваща и носеща доброто начало в пиесата), ползваща се с абсолютно предпочтение сред момичетата както от първи, така и от трети клас. Момичетата от първи клас обосновават своя избор преди всичко чрез външните особености на героинята и много рядко чрез нравствените качества на личността ѝ, а децата от трети клас, макар и незначително, мотивират избора си чрез личностните нравствени качества на Лили.

На четвърто място е глиганът Ганчо — 10% (водач на бандата глигани — хитър, умен, носител на злото начало в творбата). Той е явно предпочитан от момичетата от двете възрастови групи с преобладаване на първокласниците.

На спектакъла „Цирк през междучасие“ децата показваха аналогични тенденции. И тук един от основните женски герои се ползва с по-голяма популярност сред момичетата (учителката), а мъжките герои сред момчетата и от двете възрастови групи. За учениците от първи клас са характерни преди всичко обосновани избори за моделите на идентификация чрез външни особености на персонажа и постъпки от несъществен характер, а при учениците от трети клас много рядко се привеждат и личностни качества на предпочитаните герои.

Получените резултати ни дават основание да предположим, че за учащите се от първи клас в гр. София е характерна идентификация с героите, в които ги привличат техните външни особености. Това говори за преобладаването на външна форма на идентификация с персонажа. Тези форми на художествена идентификация ние наблюдаваме и сред децата от трети клас от град София, въпреки че тук в отделни случаи преобладава вътрешната форма на психологическия процес художествена идентификация.

Резултатите, получени от московските спектакли „Червената шапчица“ и „Два клена“, са дадени в табл. 2.

Таблица 2

Съотношение на изборите при идентификация на учениците с героите от спектакъла „Два клена“ (в %)

Възраст на ученици от спектакъла	Персонажи на спектакъла	I клас			III клас		
		Момичета	Момчета	Всичко	Момичета	Момчета	Всичко
13,3	Иванушка	13,3	20	33,3	20	20	40
46,7	Василиса	40	6,7	46,7	46,7	13,3	60
33,3	Мечката	6,7	13,3	20	—	—	
6,7							
100 %	Всичко	60	40	100 %	66,7	33,3	100 %

Както показват данните от табл. 2, на първо място се намира Василиса — герояня, характеризираща се с пословичната си майчинска обич, себеотрицание, трудолюбие (както за първокласниците, така и за третокласниците); където момичетата преобладават над момчетата. Децата от първи клас мотивират своето

предпочитание към героинята на първо място чрез личностните ѝ качества и съществените ѝ постъпки — „Добра е“, „Не е изоставила децата си“. Децата от трети клас посочват по-диференцирани личностни качества — „смела“, „умна“

На второ място учениците поставят Иванушка (персонаж, който се отличава със своята смелост, решителност при защитата на доброто и справедливото) повече привличащ момчетата, отколкото момичетата. Децата от първи клас обосновават своя избор чрез качества на героя и съществени негови постъпки — „Добър е“, „Не се бои от баба Яга“, а учениците от трети клас — чрез личностни качества на героя както обобщени, така и по-диференцирани — „добър“, „смел“, „умен“, „хитър“.

Децата от първи клас избират още един герой — мечето (всесотдайно, добро-душно, което граничи с комичното в реализирането на сцената). То беше предпочтано от момчетата. Децата мотивират своето предпочтение чрез външните особености на героя („Смешен е“), чрез неговите постъпки („Винаги помагаше“) и чрез личностни качества („Добър е“).

На спектакъла „Червената шапчица“ и „Два клена“ се получиха подобни резултати и анализи на процеса художествена идентификация. И тук се наблюдава тенденцията за по-съдържателно обосноваване на посочените от първокласниците и третокласниците избори на модели на идентификация.

Изследването показва, че децата от начална училищна възраст са склонни към идентифициране с привлекателни за тях герои във всичко: в постъпките, отношенията, чувствата. За иълноценното въздействие на театралния спектакъл е нужно педагогите да помогнат на учениците да развиват преди всичко вътрешната форма на художествената идентификация, която предполага отделяне на личността това, което е достойно за подражание, и това, на което не трябва да се подражава.

Резултатите, получени от московските ученици, показват, че вътрешната форма на художествената идентификация на децата от трети клас се проявява по ярко (преди всичко при третокласниците), отколкото за техните върстници от София. Според нас това е резултат на извършващата се по-добра работа, която реализират учителите в московските училища по приобщаването на учениците към театралното изкуство и конкретно за възприемането на театралните произведения.

Преимуществото на театралните образци, заключаващи се в техните персонажи, дава възможност успешно да се използува процесът на нравственото развитие на децата от начална училищна възраст.

Проявата на вътрешна (личностна) форма на процеса художествена идентификация осигурява действието на високо равнище на един от психологическите механизми, които реализират общуването на участниците с персонажа на театралния спектакъл.

Проучването показва, че е необходимо да се открият и у нас, както в Съветския съюз методически центрове към съответните театри, където да работят добре подгответи и квалифицирани театрални педагози, които компетентно и целенасочено да приобщават децата към театралното изкуство. Това налага създаването на стройна система за работа с учители и деца над театралните постановки във връзка с осъществяване на задачите на естетическото възпитание на нравственото възпитание.

ЛИТЕРАТУРА

1. А в д е е в а , Н., Понятие идентификации и его применение к проблеме понимания человека человеком, кн. Теоретические и прикладные проблемы психологии познания людьми друг друга (Под ред. А. А. Бодолева, Краснодар, 1975, с. 69. 2. М а р к о в , М. Е., Искусство как процесс. Основы функциональной теории искусства, М., Искусство, 1970, с. 239. 3. М а р к о в , М. Е. Об эстетической деятельности. Некоторые закономерности процессов восприятия искусства и художественного творчества, М. ВТО, 1957, с. 168. 4. С о б к и н , В. С., К формированию представлений с механизмами процесса идентификации в общении, кн. Теоретические и прикладные проблемы психологии познания людьми друг друга (Под ред. А. А. Бодолева, Краснодар, 1975, с. 55. 5. Ф р о й д , Э., Будущность одной иллюзии (Под ред. И. Д. Ермакова, М., 1980, с. 58. 6. E r i k s o n , E. H., Dimension of a new identity — New York, Norton, 1974 — 125 p. 7. H o f f m a n , N., Moral development — In Coraichael's manual of child psychology. Ed. Mussen P. etc. — New York, John Wiley Sons, inc., 1970, vol. 2, p. 261—359. 9. K a g a n , J., The concept of identification — Psychological review 1958, vol. 65, p. 296—305. 9. K a g a n , J., The measurement of identification. — Journ. of abnormal and social psychology, 1964, vol. 69, p. 442—443. 10. K o l b e r g , L., Moral development and identification — Child psychology /Ed. H. Stevenson — Chicago, University of Chicago, press 1963, part 1, p. 277—332. 11. L a z o w i c k , K. I., On the nature of identification — Journ. of abnormal and social psychology. 1955, vol. 51, p. 175—183.

PECULIARITIES OF IDENTIFICATION PROCESS IN CHILDREN OF ELEMENTARY SCHOOL AGE AT PERCEPTION OF CHILDREN'S DRAMATIC PERFORMANCE

N. Alexandrova

The problem of identification is in our country a poorly elaborated one. The specific form of this «psychological» phenomenon is analyzed in the present paper on the basis of children dramatic performance materials, its particular traits as art identification being determined. The different manifestations of this process in first and third grade pupils are established and analyzed as well as some cross-cultural differences between Sofia and Moscow children are pointed out.

СЕМАНТИКА НА ГРАФИЧНОТО ИЗОБРАЖЕНИЕ В ПРОЕКТИВНАТА МЕТОДИКА «РИСУНКА НА ДЪРВО»

E. ALEXANDROVA

Проективната методика „Рисунка на дърво“ е създадена в практиката на професионалното ориентиране през 1928 г. Идеята принадлежи на Емил Жукер, консултант по професионално ориентиране в Цюрих.

Е. Жукер отбелязва, че изборът на дървото като обект за рисуване съвсем не е случаен. Той се е спрял на него след продължително и системно изучаване на историята на културата и най-вече на митовете (2, с. 8).

Както приложението, така и интерпретацията при него обаче остават на твърде емпирично, дори интуитивно равнище.

Карл Кох, също швейцарски психолог, преценява идеята на Е. Жукер като твърде плодотворна и започва да провежда системни изследвания, реализирани във вече като рисувателен тест.

През 1949 г. на един конгрес по психология К. Кох представя рисунката на дърво като тест, с което поставя началото на времето на Кох, по израза на Р. Стора, т. е. което е причина рисунката на дърво да се свързва не с името на Е. Жукер, а с името на К. Кох.

По-късно К. Кох прецизира теста и го издава в книгата „Тестът на дървото“ (2).

От изследваното лице (ИЛ) се иска да нарисува едно овошно дърво, като формулаторката на инструкцията за ИЛ варира в зависимост от възрастта му и от изпълнението на рисунката (2, с. 177).

Върху основата на значителен по обем експериментален материал (получен от изследването на около 2000 человека на възраст между 6 и 19 г.) К. Кох определя 72 графични характеристики в рисунката на дървото, които имат диагностична стойност при определянето на основните личностни особености на ИЛ.

Вариантът на френската изследователка Рене Стора съдържа 4 последователни инструкции, според които ИЛ трябва да нарисува 4 различни дървета. Новото тук е, че от ИЛ се иска да нарисува едно фантастично дърво (инструкция № 1) и едно дърво със затворени очи (т. е. зрителният контрол от страна на ИЛ е изпълнението на четвъртата рисунка трябва да е напълно изключен — инструкция № 4). На ИЛ се предоставя свобода при избора на тип дърво за рисуване („Нарисувайте едно дърво, без значение какво, каквото желаете, само да не е било елха“). Иголистните са изключени поради това, че децата, особено в детския градина, твърде често рисуват този тип дърво, то е твърде лесно поради твърдения стереотипен начин на изобразяването му (4, с. 85).

Цялата серия рисунки формира определен вид личностен профил.

Върху основата на голям брой наблюдения авторката е съставила списък с графични елементи — черти, който съдържа 149 елемента.

Интерпретацията на рисунките се прави на основата на психологическото значение на графичните елементи в рисунките на ИЛ.

Както се вижда, анализът на рисунките и в двата варианта на методиката извършила върху основа на сравняването на графичните елементи в рисунката на ИЛ с тяхното предварително емпирично установено психологическо значение. Следователно определени графични елементи в рисунката на дървото са индикатор на определени психични характеристики. Този факт е емпирично установлен от авторите на двата варианта на методиката.

Естествено възниква въпросът как да се обясни съответствието между дадена психична характеристика и нейния графичен образ в рисунката на дървото.

Авторката на френския вариант на теста не дава конкретен отговор на този въпрос. Обяснението на К. Кох пък се основава изцяло на езическите и християнските легенди и митове, но на нито едно обективно доказателство или факт. Ето защо от психологическа гледна точка такова обяснение е най-малкото неубедително. Без да отхвърляме изцяло и категорично такъв аспект на обяснението (защото някои митове или легенди, пречупвайки се през общественото съзнание, репрезантират в индивидуалното, където вероятно биха могли да създадат и вече или по-малко определени установки), смятаме, че един такъв факт не е никак необходимо, нито достатъчно условие за безрезервното приемане на подобно обяснение.

За да отговорим на този въпрос проведохме експеримент, чрез който проучихме връзката между графичните особености в рисунката на дървото и някои психични характеристики.

Известно е, че при тестовете от типа на въпросниците ИЛ реагира на дадено твърдение (или въпрос) вербално. Въз основа на отговорите на ИЛ, след съответната обработка и анализ, се получават данни за личностните му особености.

Характерна особеност на проективните методики е, че тези данни за ИЛ получават от него косвено.

Следователно при рисунката на дърво вербалното описание на определени психични характеристики би следвало да се заменя от графични елементи, които да са семантично еквивалентни на вербалните си съответствия.

Основната хипотеза на експеримента е, че рисуването е специфичен език, с чиято помощ спонтанно могат да се изразяват, аналогично на речта, чувства, състояния, качества, дори абстракции. Ако това е така, всяко понятие, което ги обозначава, би трябвало да има съответен универсален графичен еквивалент.* Това означава:

1) че трябва да съществува аналогия между семантичното поле на графичните схеми и семантичното поле на вербалните стимули, които са ги предизвикали.

2) семантичната близост между графичните схеми следва да е аналогична на вербалните им съответствия.

3) между графичните характеристики в рисунките на художници и нехудожници не би следвало да съществуват особени различия, така както не се откриват съществени различия в ползването на езиковите средства на изразяване при специалисти-филолози и неспециалисти.

За да проверим тази хипотеза, беше необходимо да решим следните задачи:

1. Да се подбере подходящ стимулен материал.

2. Да се определят семантичните близости между вербалните стимули.

3. Да се получат спонтанните графични съответствия на вербалните стимули.

4. Да се провери надеждността на резултатите с тест-ретест (т. е. търпят ли съществени промени графичните схеми с течение на времето).

5. Да се определят семантичните близости между графичните съответствия на вербалните стимули.

За проверката на формулираните хипотези беше планирано и проведено изследване в няколко етапа. Използвахме две основни методики. Тук ще представим изследването и резултатите по първата.

Методиката е съставена от нас и представлява модификация на две известни в експерименталната психология методики — асоциативния експеримент на К. Г. Юнг и методиката на пиктограмите на А. Р. Лурдия. С тази методика се цели да се установи характерът на спонтанните асоциации от определен тип (в случая — графичните схеми) на ИЛ в отговор на определен тип стимули (в случая — вербални): субектът спонтанно изразява съдържанието на някакъв вербален стимул.

В субективното семантично пространство вербалните стимули имат определена позиция. С тази методика се опитваме да проверим в каква степен породеният графичен образ е еквивалентен на породилия го вербален стимул в семантично отношение. Необходимо е неговата пространствена локализация в субективното семантично поле да съвпадне или да е близка до тази на вербалния стимул.

Изследването бе проведено със 100 лица на групи от по 10—15 человека (ИЛ бяха на възраст между 18 и 23 години). Всяко ИЛ получава комплект от 20 бели листа (формат $14,5 \times 21$), номерирани последователно от 1 до 20 и молив 2B.

Изследваните лица слушат думи, които обозначават различни понятия. От тях се иска след като чут думата, да изразят съдържанието ѝ с една рисунка на дърво. Обръща им се внимание, че в рисунката си трябва да изобразят тези осо-

*Под универсален графичен еквивалент тук се разбира графичен еквивалент, който е приблизително еднакъв за изследваната съкупност.

бености на дървото, които според тях в най-голяма степен изразяват съдържанието на съответната дума.

За експеримента бяха подбрани стимулни думи, обозначаващи състояния, качества, чувства и абстракции. Те са следните: нежност, доверчивост, щастие, въраждане, спокойствие, свобода, решителност, агресивност, гняв, отчаяние, гриженост, страх, тревожност, противоречивост, болка, напрегнатост, смърт, сивност, затвореност, подчинение.

След подбора на стимулните думи беше направен запис за пробен експеримент с 15-секунден интервал между всеки два стимула.

Времетраенето между стимулите е от съществено значение. Той не трябва да бъде много кратък (защото ИЛ в този интервал трябва да осмисля съдържанието на думата, да вземе решение какво и как да нарисува, да изпълни рисунка и да бъде готово да слуша следващия стимул), но не трябва да бъде и много дълъг за да не се измести предметът на изследването в плоскост, с която не се занимаваме в този експеримент. Целта е да се отрази спонтанно възникващият графичен образ като еквивалент на породилия го конкретен вербален стимул.

Най-подходящ по времетраене се оказа интервалът от 20 секунди. Проведеното второ пробно изследване го установи с достатъчна сигурност.

След като бе уточнено времетраенето на междустимулния интервал, беше направен записът на стимулите за експеримента. Преди всеки стимул се чува кратък сигнал за внимание — лента с дължина 1,5 см, запис на звук с честота 500 Гц. Сигналът за внимание се подава 1 секунда преди думата-стимул. Целият запис трае 7 минути.

След завършване на последната рисунка ИЛ записват името си и датата на изследването на един от листовете, а на останалите — инициалите си.

Така бяха получени графични схеми, изразяващи съдържанието на всеки вербален стимул, т. е. на всяко от използвани 20 понятия.

След един месец изследването беше повторено, за да се провери надеждността на получените резултати. Оказа се, че графичните схеми притежават висока стабилност — някои ИЛ бяха възпроизвели съвсем точно рисунките си от първо изследване.

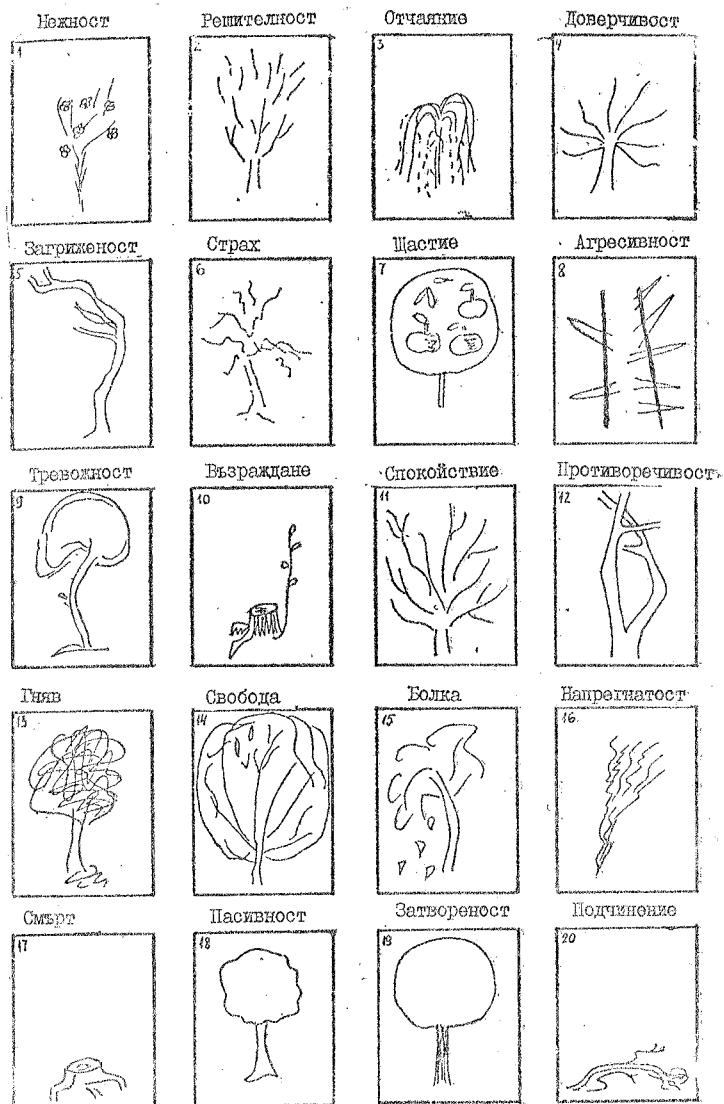
Ето накратко особеностите на графичните изображения в отговор на някои вербалните стимули:

Стимул 1 — „нежност“. Преобладават рисунки на дървета с клони, насечени нагоре, с цветове; клони, насочени нагоре и в страни с малки листенца, също и с клони, спускащи се с широка дъга надолу, с цветове или листа, корона букли. Дървото е разположено почти винаги симетрично върху листа, в пъмчлучащи вляво с тенденция към центъра и т. н.

Стимул 6 — „страх“. Характерно за рисунката тук е, че стъблото е извикано като дъга, короната е наведена надолу; затворена е или е от една извираща се кафирана линия. Когато короната е съставена от клони, те са насочени нагоре и пресичат се или са от ситно начупени линии във всички посоки, или пък са съвсем прости линии. Рисунката е разположена почти винаги симетрично върху листа, шрихът е силен при 58% от рисунките и т. н.

Стимул 7 — „щастие“ — рисунката тук има следните особености. Клоните във всички посоки, леко извити, с големи листа или плодове, клоните са предимно насочени нагоре, по правило дънерът на дървото е дебел, често се среща голяма корона от драсканици, дърво с плодове и т. н. (по-подробно — вж. 1).

За всеки вербален стимул имахме по 140 рисунки — графични схеми. Много от тях си приличаха. Например преобладаващата графична схема за думата „не“

Фиг. 1

ност“ беше дръвче, заемащо около половината от листа за рисуване, с тънки клонки и цветчета по тях. Рисунката е симетрично разположена върху листа, в повечето рисунки щрихът е средно силен.

Така, върху основата на събрания графичен материал, отделихме рисунките, които за всеки вербален стимул имат най-голяма честота. Те бяха наречени „обобщени графични схеми“. Подбрахме 60 рисунки — по три за всеки вербален стимул. Така бяха съставени 3 набора, като първият съдържал рисунките с най-голяма честота, а вторият и третият имат приблизително еднаква честота, но тя е по-малка от тази на рисунките в първия набор. Рисунките от първия набор (тези с най-голяма честота) са дадени на фиг. 1.

В третия етап на експеримента на ИЛ се дават използваните стимулни думи написани всяка на отделно картонче. От всяко ИЛ се иска да разпредели 20-те думи на групи по смислово сходство, без да се въвежда ограничение за броя на групите.

След това ИЛ получават 60 рисунки и списъка с 20-те стимулни думи. Предлага им се да разгледат всяка от рисунките и да се опитат да изразят съдържанието ѝ с една от предложените в списъка думи.

В повечето случаи графичните схеми пораждат вярна асоциация. От получените данни се вижда, че всяка графична схема се асоциира освен с вербалния стимул, който я е предизвикал, но и с други стимулни думи. Например рисунката в отговор на стимул „нежност“ се асоциира с думата „нежност“ от 50% от ИЛ, с думата „щастие“ — от 35% от ИЛ и т. н.

Оказва се, че ИЛ допускат „грешки“ при обратния процес — назоването Възниква въпросът на какво се дължат тези „грешки“. Допуснахме, че причината е в семантичната близост между някои графични схеми, която е аналогична на тази между провокираните ги вербални стимули. Ето защо съставихме матрица на „грешките“, която бе обработена с йерархичния кълстър-анализ на Джонсън¹. В резултат получихме разстоянията (близостите) между графичните схеми в субективното семантично пространство.

Матрицата, получена от свободната класификация на вербалните стимули, също бе обработена с йерархичен кълстър-анализ. Получихме разстоянията (близостите) между вербалните стимули в субективното семантично пространство. Така, върху основа на данните става възможно да се съпоставят семантичното поле на вербалните стимули и това на графичните им съответствия.

След като на първо равнище всички стимули са в един кълстър, на второ вербалните стимули се разделят на два кълстъра: кълстър 1: „нежност“, „доверчи-вост“, „щастие“, „възраждане“, „спокойствие“, „свобода“; кълстър 2: „решителност“, „отчаяние“, „загриженост“, „страх“, „агресивност“, „тревожност“, „противоречивост“, „гняв“, „напрегнатост“, „смърт“, „пасивност“, „затвореност“, „подчинение“, „болка“. Графичните схеми се разделят на 3 кълстъра: кълстър 1: „нежност“, „доверчивост“, „щастие“, „възраждане“; кълстър 2: „решителност“, „спокойствие“, „свобода“, „пасивност“, „затвореност“; кълстър 3: „отчаяние“, „загриженост“, „страх“, „агресивност“, „тревожност“, „противоречивост“, „гняв“, „болка“, „напрегнатост“, „подчинение“, „смърт“.² По-нататък в схемата на графичните характеристики в един кълстър са обединени стимулите „нежност“, „свое-

¹ Методите на кълстър-анализа могат да се прилагат в изследвания, в които се проверяват хипотези за сходство между обекти.

² Поради ограничения обем на статията не можем да представим схемите на пълната кълстъризация на вербалните стимули и на графичните схеми, затова тук се спираме само на някои ниви.

бода“, „доверчивост“, „щастие“, „възраждане“, „спокойствие“. Подобно групиране се наблюдава в кълстъризацията на общата схема на графичните характеристики: „нежност“, „възраждане“, „щастие“, „спокойствие“, „свобода“.

В схемата на вербалните стимули в един кълстър са стимулите „отчаяние“, „болка“, „смърт“, а в общата схема на графичните характеристики съответствува кълстър, обединяващ стимулите „отчаяние“, „болка“, „смърт“ и „подчинение“. На групиране „решителност“, „агресивност“, „гняв“ от схемата на вербалните стимули съответствува групиране „загриженост“, „агресивност“, „гняв“ от схемата на графичните характеристики. „Тревожност“ и „противоречивост“ принадлежат на един кълстър и в схемата на вербалните, и в схемата на графичните стимули. Същото се отнася и за стимулите „пасивност“ и „затвореност“.

От представените данни се вижда, че между семантичните полета на вербалните стимули и на графичните схеми съществува подобие. Графичните схеми образуват семантични класове, почти напълно съвпадащи със съответните семантични класове на вербалните стимули. При това между рисунките на занимавящите се с художествено-изобразителна дейност (художници) и тези ИЛ, които не се занимават с такава дейност (нехудожници), не се откриват съществени различия.

Следователно с помощта на рисунката на дърво могат да се изразяват различни чувства, състояния, качества, дори абстракции. При това между графичните образи съществуват семантични връзки, които са аналогични на семантичните връзки, съществуващи между понятията, които ги обозначават.

Това ни дава основание да направим извода, че се потвърди основната хипотеза на експеримента, а именно — рисуването е специфичен език, с чиято помощ спонтанно могат да се изразяват, аналогично на речта, чувства, състояния, качества, дори абстракции.

В заключение можем да кажем, че експериментално беше доказано наличието на връзка между някои психични характеристики и техния графичен образ в рисунката на дървото. Върху основата на данните от семантичния анализ беше предложен опит за обяснение на тази връзка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексиева, Е., Теоретично-експериментален анализ на проективната методика „Рисунка на дърво“ — Годишник на СУ „Климент Охридски“, том 76, 1983 г.
2. Кош, К., Le test de l'arbre. Lyon, E. Vitte, 1958.
3. Кош, К., Le test du dessin d'arbre. — Le diagnostic du caractère, P. U. F., 1949.
4. Стора, Р., Le test du dessin de l'arbre. Paris J.-P. Delarge, 1975

SEMANTICS OF THE GRAPHIC REPRESENTATION IN THE PROJECTIVE METHODS «DRAWING OF TREE»

E. Alexieva

An experiment is described in which explanation of the connection between the graphic elements in drawing of tree and their psychological significance is attempted. The methods used is a modification of the association experiment of Young and the pictogram methods of Louria. The results obtained in the experiment support its main hypothesis, according to which drawing, analogically to speech, is a specific language by means of which emotions, states, qualities, even abstractions may be spontaneously expressed.

ПСИХО-ФИЗИОЛОГИЧНИ ОСОБЕНОСТИ НА НАПРЕГНАТАТА ПЕДАГОГИЧЕСКА ДЕЙНОСТ

ВАСИЛ Н. ПАУНОВ

Изучаването на емоционалната сфера има голямо значение в светлината на въпросите за проучване особеностите на личността, особено ако е свързано с характерицата за человека професионална дейност. Промените в съзнанието и поведението стават под влияние на външни детерминанти, но пречупени през значими субективни личностни фактори.

Какви методи се използват при изследване на емоционалната сфера на личността? Като обобщава своята досегашен опит, П. М. Якобсон посочва:

— забележимите признания на емоционалния живот на человека, които се проявяват в неговите жестове, мимики, движения, действия и т. н.

— данните, които личността ще ни даде за своите преживявания, субективната преценка на всеки човек за неговото състояние.

Изучаването на физичните и физиологическите промени, които настъпват при извършване на определен вид дейност като изменения в дишането, в кръвообращението, в химическия състав на кръвта, в състава на склонката и т. н. — засега най-често се използват тези методи поради високата точност при отчитане на измерваните явления.

Нашата цел беше да изследваме психо-физиологичните промени, които настъпват в емоционалната сфера на личността на студентите от педагогическите институти и на базовите детски училища в напрегната педагогическа дейност. В съдържанието на понятието „напрегната педагогическа дейност“ включихме изпит, изнасяне на открито занятие от студент пред студенти по време на пробна педагогическа практика и изнасяне на открити занятия от базови детски училища пред студенти. По време на изпит изследвахме 28 студенти от втори курс, а по време на открити занятия 16 студенти от втори курс и 7 учители с базов педагогически стаж не по-малко от четири години, при общ педагогически стаж над девет години.

Работихме по методика, която включващие няколко етапа. При първия етап направихме следното:

— три пъти измерихме пулса на вски участник в експеримента в спокойно състояние, за да получим фоновата характеристика на неговата пулсова честота.

— отново измервахме пулса на вски участник непосредствено преди да изтегли билет на изпита или непосредствено преди започването на откритото занятие.

— за трети път измервахме пулса на вски участник половин час след като излезеше от изпита или след като завършише откритото занятие.

За нас пулсът се явяващ обективен показател за психо-физиологичните промени у личността по време на напрегната педагогическа дейност. Пулса измервахме със секундомер за една минута.

Получихме следните резултати. Фонът на пулсовата честота на двадесет и осем студенти в спокойно състояние, след трикратно измерване беше $\bar{x}=86$ удара в минута. Имаше и отклонения. Седем студенти бяха с пулс между 90 и 100 удара, двама с пулс над 100 и осем — с пулс между 70 и 80.

Секунди преди изтеглянето на изпитен билет отново измерихме пулса и получихме $\bar{x}=115$ удара в минута. Отново имаше отклонения — тринадесет студенти имаха пулс между 120 и 140, двама над 140, дванадесет — в границите на 100—110, а на двама пулсът преди изпита беше както в спокойно състояние.

За да се установи надеждността на разликата между средните величини на пулсовата честота, използвахме t -критерия на Стюдент и формулата:

$$T = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{\sqrt{\frac{\sigma_1^2}{n_1} + \frac{\sigma_2^2}{n_2}}} = 7,83 \text{ при } P_t(0,95) = 2,00 \text{ и при } P_t(0,99) = 2,66. \text{ Резултатът показва, че различието е много съществено.}$$

За да разберем в какъв интервал от време студентите излизат от напрежението на изпита, половин час след излизане на всеки от изпита отново измервяхме пулсовата честота. Сега тя беше $\bar{x} = 85$ удара в минута, т. е. колкото и в спокойно състояние. Имащите следните отклонения: на четири студента пулсът беше над 90 удара, на двама — над 120, а при седем беше под 80 удара в минута.

Тези резултати показват, че един изпит е сериозна педагогическа трудност и води до значително психическо напрежение. При някои студенти направо може да се говори за попадане в критична ситуация, тъй като имаха пулсова честота от 150 удара в минута. При такова състояние може да се очаква много голям минутен литров обем на кръв и силно натоварване на сърдечно-съдовата система. Като казваме, че при такъв пулс имаме критична ситуация за личността, ние имаме предвид критичното физиологично натоварване на организма и последиците за успешна дейност. Стига се и до другата крайност — при един студент пулсовата честота преди изпита беше по-ниска от тази в спокойно състояние. Оказа се, че при напрегната педагогическа дейност може да намалее броят на сърдечните удари, а това намалява минутния литров обем на кръв в организма, следователно и в този случай можем да говорим за критична ситуация.

Голяма част от студентите приключиха изпита успешно и това беше причината за бързото нормализиране на пулса само за половин час след изпита. Основание да твърдим това ни дава фактът, че пулсовата честота на студентите, получили слаби оценки, половин час след изпита беше висока — 120 удара. Явяването на изпит и неговото успешният приключване се оказаха отговорна дейност за студентите, като неуспехът има сила психо-физиологична изразеност.

Ние нямахме възможност да измерваме пулса непрекъснато по време на изпита по разбираеми причини. Но въпреки това имаме основание да допускаме, че по време на самия изпит, особено ако студентът има затруднения с материала, неговият пулс се увеличава над измерения в началото. Основание за това ни дават дромените в дишането, говора, мимиката, жеста и други външни промени в поведението на личността. Върху основата на резултатите, измерени на „входа“ и на „изхода“ и като имаме предвид натоварването по време на самия изпит, имаме пълно основание да говорим за напрегната педагогическа дейност. Ще обърнем внимание на факта, че по време на такава дейност отделни студенти могат да попаднат в критична ситуация по отношение на физиологичното натоварване на сърдечно-съдовата система и на организма като цяло.

Когато изследвяхме пулсовата честота на студентите, изнасящи открытиятия пред колеги, получихме следните данни: фонова пулсова честота, измерена в спокойно състояние $\bar{x} = 83$ удара в минута. Пулсова честота непосредствено преди започване на занятия $\bar{x} = 108$. Пулсова честота след завършване на занятието $\bar{x} = 93$ удара. За да установим надеждността на разликите на средните аритметични, отново използвахме t -критерия на Стюдент — така получихме 3,62 при $P_t(0,95) = 2,12$ и при $P_t(0,99) = 2,92$, което е много съществено различие. Обръщаме внимание на сравнително високия пулс от 93 удара след завършване на отделните занятия. Едва след приключване на едно занятие студентът може да разбере дали е успешно или неуспешно проведено. Това го вълнува, както го вълнува аи.

предстоящата конференция за обсъждане на показаното, където той ще трябва да защити своята работа като учител.

При изследване на седемте базови учителки по време на открито занятие пред студенти установихме, че фоновата честота на пулса е 84 удара, преди занятие 110 и след неговото завършване — 86. Проверката с t-критерия на Стюдент показва съществено различие между средните величини в спокойно състояние и преди занятието. При $P_t=0,95$ получихме 3,02. Става ясно, че при показни занятия учителите работят в условия на напрегната педагогическа дейност, въпреки че имат значителен педагогически стаж и опит. Отговор ще търсим във високото чувство за отговорност и желанието за добро представяне пред студентите. Всяка седмица те изнасят по едно показно занятие, а в някои случаи и по две. Ще добавим, че тук имаме измервания само на „входа“ и на „изхода“, а не по време на самото занятие. В едно измерване по време на подвижни игри, когато учителката играше с децата, тя имаше пулсова честота над 180 удара.

Втората задача, която си поставихме, беше да потърси връзката между обективните показатели, като пулсова честота и субективната самооценка на студенти и учители по време на напрегната педагогическа дейност. Преди изпита или преди започване на показното занятие всеки трябваше да отговори дали се вълнува, страхува или притеснява и да ги степенува по скала. Имахме предвид, че всяка изкуствено създадена ситуация за изследване промените в емоционалната сфера може да доведе до трайни личностни изменения при някои студенти и учители. Затова се ограничихме в тези ситуации, които са неизбежни — изпити, открити занятия и т. н.

В спокойно състояние 61% от всички изследвани не се вълнуват никак, 7% се вълнуват средно и 32% — малко. Същото измерване преди изпит или открито занятие показва, че 72% се вълнуват много, 21% средно, 7% малко и 0% — никак.

Таблица 1

Фон	Страхуват се (в %)			
	много	средно	малко	никак
Преди	—	—	7 %	93 %
След	63 %	27 %	10 %	56 %
Всичко	63 %	40 %	48 %	149 %

Таблица 2

Фон	Притесняват се (в %)			
	много	средно	малко	никак
Преди	—	—	9 %	91 %
След	61 %	31 %	6 %	56 %
Всичко	61 %	44 %	46 %	146 %

След изпит или проведено занятие резултатите показват, че 2% се вълнуват много, 14% средно, 68% малко и 26% никак не се вълнуват.

От табл. 1 и 2 може да се види връзката между обективното състояние и субективната самооценка. Имаме основание да говорим за съвпадане на двете оценки и за достоверност на изводите и резултатите. Прави впечатление факът, че след завършване на откритото занятие базовите учители запазват едно субективно психическо напрежение при сравнително нисък пулс от 86 удара. Точно тук може да се види как чрез използването на обективни показатели може да се открие неадекватността на субективната самооценка.

Третата задача в нашето изследване беше свързана с измерване на зрителното цветово предпочтение при студенти и учители.

Проведохме три измервания на зрителното цветово предпочтение в спокойно състояние, преди изпит или открыто занятие и след тях. Участвуваха 44 студента и 7 базови учителя. Всеки един от тях три пъти оцветяваше с цветове по избор тридесет бели кръгчета.

избор тридесет бели крачка.

В досега провежданите подобни експерименти най-често се търсеще връзката и влиянието на един или друг цвят върху емоционалната сфера на личността. Ние тръгнахме по обратния път. Искахме да открием какви промени в зрителното цветово предпочтение на личността настъпват при увеличаване на пулса и психическото напрежение — има ли промени в зрителното цветово предпочтение при повишаване на пулсовата честота и какви са те.

Можем да кажем, че цветовото предпочтение в нормални условия и при на-
предната педагогическа дейност е различно. Така например в нормално състояние
най-често се срещат „топлите“ цветове — жълт, червен, оранжев и кафяв при оце-
няване на кръгчетата.

При напрегната педагогическа дейност или открыто занятие вече виждаме ново цветово предпочтение — сив, син, пастелен и даже черен цвета са преобладаващите в попълненията от студентите и учителите къръгчета. Това са тъй наречените „студени“ цветове.

Оказа се, че колкото по-висок е пулсът, толкова по-голям е броят на кръгчетата, оцветени със студени цветове. При пулсова честота над 140 удара студените цветове вече напълно доминират в цветните кръгчета. Засега не можем да дадем отговор на въпроса какъв е механизъмът на променяне на зрителното цветово предпочтение при различен пулс и различни емоционални състояния.

изводи:

1. В педагогическия процес имаме основание да говорим за напрегнатата педагогическа дейност, характеризираща се от психо-физиологична страна с увеличен пулс и психическо напрежение.
 2. При напрегнатата педагогическа дейност настъпват промени в предпочтение към определени цветове, като при определена пулсова разлика то е най-силно изразено.
 3. Изследването на психо-физиологичния механизъм, стоящ в основата на промените на предпочтанията към цветове при увеличаване на пулса и психическо напрежение, представлява интерес.

ЛИТЕРАТУРА

Куляк, А. И., Психо-физиологические принципы обучения. БГУ, 1981, 286 с., Наенико, Н. И., Психическая напряженность. МГУ, 1976, 110 с., Психодиагностические методы. ЛГУ, 1976, 245 с.

PSYCHOPHYSIOLOGICAL PECULIARITIES OF EDUCATIONAL ACTIVITY

Tz. Paounov

The psychophysiological changes coming about in the emotional sphere of personality of pedagogical institute students and kindergarten teachers in conditions of strenuous pedagogical activity are investigated. Heart rate, subjective self-rating and visual colour preferences are traced out: in rest, immediately before beginning the strenuous activity (examination, open exemplary trial lesson carried out by student, or open exemplary kindergarten study hour, carried out by jkindergarten teacher) and 30 minutes after the strenuous activity.

The results obtained show that the strenuous pedagogical activity is characterized by higher heart rate and psychic tension, as well as by changes in visual colour preferences.

Редакцията на сп. „Психология“ честити Новата 1984 година на своите сътрудници и читатели и им пожелава здраве и творчески успехи.

Политическа психология

ПРЕДМЕТ И ЗАДАЧИ НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ПСИХОЛОГИЯ

ФИЛИП ГЕНОВ

През последните 10—15 години се утвърди един нов клон на психологическите науки — политическата психология. С организираните специални симпозиуми или работни групи по време на XIX и XX конгрес по приложна психология (в Мюнхен — 1978 г. и Единбург — 1982 г.) тя намери международно признание. Проблемите на политическата психология бяха разисквани и на световните конгреси по политология — 1978 г. в Москва и 1982 г. в Рио да Жанейро.

Ролята на политическата психология в подготовката на ръководни кадри за социално управление се повиши. Разшири се използването на психологическите знания и методи за изследване и за въздействие в политическата дейност. Политическите дейци все по-ясно разбират, че е необходимо да повишават своята психологическа култура и да използват психологическите знания, умения и методи за по-ефективно влияние и въздействие върху масите. На световната аrena отдавна се води глобална или регионална психологическа борба между силите на мира и социалния прогрес и силите на реакцията, заинтересовани от подготовката на ядрена война. Политическата психология е реална обществена сила както в рамките на обществения живот на отделните държави, така и в междудържавните отношения.

Проблемите на политическата психология са занимавали умовете на учени и политици още в древна Гърция и Рим. Известни са школите за подготовка на политически дейци в Константинопол, Индия и други страни, в които се е изучавало изкуството да се управлява. Бъдещият историк на политическата психология ще отдаде заслуженото на такива учени-политологи, като Аристотел и Макиавели, както и на някои най-видни представители на буржоазната политическа психология, сред които особено се откроюва френският психолог Густав Любон.

Буржоазната политическа психология се развива особено много след Втората световна война, като най-висок връх достига в САЩ. Историята на политическата психология е обаче не само история на нейните научни разработки, но и на използването ѝ от видни политически дейци в тяхната дейност. В ръцете на Наполеон, на ръководството на германския фашизъм, на администрацията на Съединените щати психологическата наука е средство за обработване съзнанието на масите за постигане на техните цели.

Успоредно с появата на марксизма-ленинизма, като учение и стратегия на борбата на работническата класа против эксплоатацията и в строителството на социалистическото общество, се появила и развила някои от основните идеи и постановки на марксическата политическа психология.

Още със своето появяване, а и в наши дни и занапред политическата психо-

¹ Доклад, изнесен на II конгрес на психологите, състоял се на 13—14. X. 1982 г. в София и на V конференция на психологите от Дунавските страни — Грац — 24—25. IX. 1983 г.

логия ще се развива като обществена наука, която ще обслужва борбата за власт, борбата за защита интересите на една или друга класа. Ние смятаме обаче, че само тази политическа психология, която се изгражда на основите на марксистко-ленинското учение за човека и обществото, може да се превърне в истинска наука.

Кой е предметът на политическата психология?

Густав Любон разглежда политическата психология като наука за управление. Тя дава съвети на държавниците как да овладят политическото изкуство, за да управляват. Според него политическата психология се изгражда от „материал, изведен от проучването на индивидуалната психология, от тая на тълпите, от оная на народите и най-сетне от историческите науки“.¹ С това определение Густав Любон по същество отрича правото на съществуване на политическата психология като отделна наука. Тя няма собствен предмет на изследване, а взема на готово резултати от индивидуалната и обществената психология. Следователно нейното развитие е в зависимост от развитието на посочените клонове на психологията. Такъв подход задържа и ограничава развитието на политическата психология като самостоятелен и равноправен клон на психологическите науки. За да се признае правото на едно научно знание като отделна наука, то трябва да има свой предмет, задачи и методи на изследване. То трябва да има свой категориален апарат, чрез който да назовава и разкрива същността на неговите специфични за изследване и изучаване явления. Ето защо определението на Густав Любон не може да ни удовлетвори. Близко до неговото разбиране с това на американския психолог Фред Грийнщайн². Той посочва два аспекта на политическата психология: психологически компоненти на политическото поведение на хората и академическите опити да се приложат психологическите знания при обясняването на политическите явления. По-нататък Фред Грийнщайн посочва, че студентите по политика се обучават да строят мостове между политическата наука и психологията. Той също обръща внимание на използването в политиката на психологически знания, но за разлика от Густав Любон изтъква необходимостта от изучаване психологическите компоненти на политическото поведение. Безспорно е, че както другите клонове на психологическата наука (трудова, инженерна, педагогическа, на управлението и т. н.), така и политическата психология ще използува достиженията както на индивидуалната и социалната, така и на другите клонове на психологията.

Използването на резултатите от други клонове на психологията не отменя, а предполага и собствени изследвания на собствения предмет. Безспорно е и посоченото от Фред Грийнщайн, че политическата психология следва да изучава психологическите компоненти на политическото поведение. Изследване особеностите на протичане на психическите процеси в различните видове дейности обуславя до голяма степен и отделянето на посочените вече други клонове на психологията. Необходимо е да се изследват психологическите особености на политическата дейност като специфичен вид социална дейност. Тя е такъв вид дейност, чрез която се произвеждат духовни политически ценности и се извършва политическо въздействие. Тези ценности са в основата на създаването на условия за по-успешно извършване от човека на други видове социални дейности. Чрез тях се постига възможната оптималност за защита на неговите интереси и за задоволяване на неговите или на близките му потребности. По такъв начин политическата

¹Любон Густав, Политическая психология, С., 1940, с. 8.

² Handbook of political psychology — San Francisco, Washington, London 1973.

дейност на дадена личност, организация или социална група се явява средство за създаване на такива държавни и обществени условия, при които най-добре ще се защитят интересите на хората и най-успешно ще се задоволяват техните потребности. Политическата дейност не създава материални ценности, но е условие за тяхното по-ефективно произвеждане и преди всичко разпределение в съответствие с интересите на една или друга класа, на една или друга социална група. Тази нейна особеност я отличава от трудовата дейност, в това число от производствената и обслужваща дейност, от другите видове духовно-производствени дейности — изкуството, науката, музиката, литературата, образоването, спорта и др.

Политическата дейност е не само средство, но тя изпълнява и ролята на фактор и механизъм за създаване на съответна организираност и за регулиране и стимулиране поведението на хората. Нейният ефект се определя не по интензивността и продължителността или по други количествени показатели, а по достигнатите резултати в създаване на оптимални условия за защита на интересите, за развитие и изява на способностите, за задоволяване на повече или на по-високо качество многообразните потребности на трудещите се. Тази нейна специфика намира израз и в специфичните форми на изява. Такива са: събрания, съвещания, манифестации, митинги, избори, дискусии, референдуми, организирани звена на политическите организации и на държавната политическа власт, изпълнение на други политически поръчения, участие в различни форми на управление на държавата и на политически обществени организации и т. н.

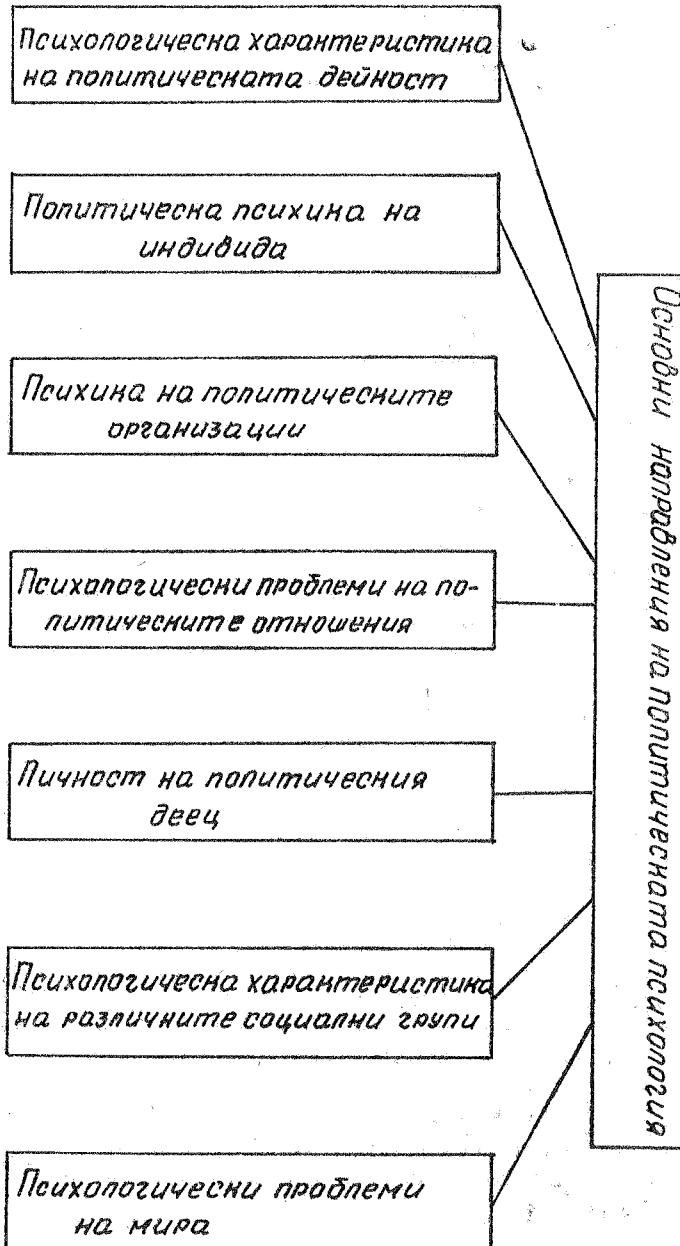
Главното в съдържанието на политическата дейност е вземането на политически решения, разработването на политически програми, планове и други мероприятия за политическо ръководство в дейността на масите. За тази цел се използват потребностите и интересите на съответните класи или на други социални групи, на тяхното просвещение, организиране и ръководене за борба и труд за защита на интересите си. Към формиране и реализиране на дадена политика се привличат и съответните социални групи. Политическата дейност е свързана и с политическите организации и има като главен прицел разрушаването или изграждането на държавния апарат и регулиране на неговото поведение и дейност в съответствие с интересите на дадена социална група. Затова политическата ѝ дейност винаги има пряко или косвено отношение по използване органите на държавната власт и на другите държавни и обществени институции и организации в съответствие с нейните интереси.

С този вид дейност в условията на социализма трябва да се занимават всички трудещи се. Участието им в управлението — става дума за доброволно, и то не платено участие — по своя относителен дял следва да се нарежда непосредствено след трудовата им дейност. Доколкото тя е свързана с необходими за обществото политически ценности, когато на даден вид политическа дейност резултатите са предназначени за полза на обществото, когато обществото има нужда от този вид политическа дейност, тогава тя може да се причисли към съответен вид труда дейност. За главен критерий — дали даден вид дейност е трудова или не — не се приема дали за нея се плаща или не, а дали нейният резултат е необходим на другите, т. е. на обществото. Значимостта на политическата дейност изисква тя да се извършва при необходимата специализация и професионализация. Това се отнася не само до щатните, но и до нещатните политически дейци.

Изследването на психологическата структура и разкриването на психологическата същност на политическата дейност са една от основните задачи на политическата психология.

Това не е достатъчно. Тя трябва да направи психологическа характеристика на политическата личност и на политическата организация (фиг. 1). Необходимо е да се изследват психологическите особености на политическите взаимоотношения в отделните организации и обществото като цяло и т. н.

Според нас политическата психология има за предмет: изучаване особеностите на протичане на психическите процеси и явления при политическата активност на личността, психологическа характеристика на политическата дей-

ност, качествата на политическата личност, психологическа характеристика на политическите организации и на социалните групи, а така също психологическите особености на политическите отношения.

Това определяне е обширно. То включва основните направления на политическите отношения. Възможно е да се даде и по-кратко определение. *Политическата психология изучава психологическите аспекти на личността, на политическите организации и на социалните групи в системата на политическите отношения.* Тези определения характеризират политическата психология не само като индивидуална, но и като вид социална психология. Тя изучава психологическите особености на всяка отделна личност при нейната политическа активност, като специално изучава политическата личност. Наред с тях проучва и прави психологическа характеристика на различните политически организации и разкрива психологическите механизми на взаимоотношенията им с други организации или социални групи. С една дума, тя има за предмет изучаване на психиката на индивида и на социалните групи и техните организации в процеса на политическата им активност.

ОСНОВНИ НАПРАВЛЕНИЯ В ПОЛИТИЧЕСКАТА ПСИХОЛОГИЯ

Независимо от това, че всяка наука има един предмет, при неговото изследване има редица направления. Това е така, защото както всякоявление, така и политическата психика, като предмет на политическата психология, е сложно явление. Както посочихме, в центъра на нейния предмет стои политическата психика. В психологията все още се спори дали има социална психика. Но в същото време се използват такива понятия като буржоазна, пролетарска, социалистическа, религиозна, класова, частнособственическа, робска, народна, национална, спортна, студентска и т. н. видове психика. Ние изхождаме от положението, че във всеки вид дейност, особено когато човек я извършва продължително време, нейната специфика и условия на извършване, а също така и целите, които трябва да се постигнат, формират специфична социална среда, която на свой ред обуславя и специфична социална психика. При извършване на политическа дейност в съответни условия за достигане на определени цели хората въстъпват в съответни взаимоотношения и си оказват необходимото взаимовлияние и взаимодействие. Всичко това, взето в цяло, образува тяхната политическа среда, която обуславя и определен вид политическа психика.

Съставянето на психологическа характеристика на различните видове политическа дейност е друго основно направление на политическата психология. Това се отнася и до характеристиката на нейните резултати.

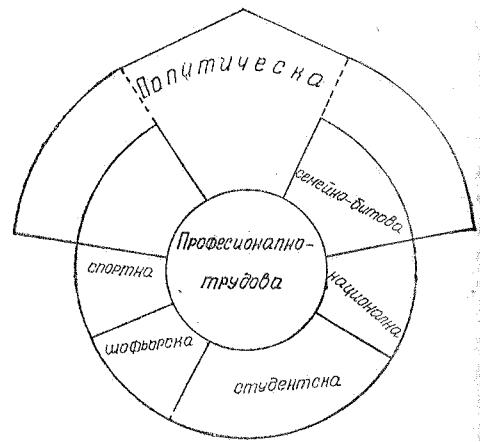
Ние разглеждаме психиката на всеки индивид като сложен многоструктуриран и многостепенен феномен. Едновременно един и същ човек може да е носител на политическа психика, на спортна психика, на студентска психика и т. н. (фиг. 2). При всеки отделен вид дейност на преден план се откроява като регулятор и съответният вид психика която има водещо значение (фиг. 3). Ето защо, друго основно направление на политическата психология се отнася до изучаване на особеностите на политическата психика на отделните индивиди.

Когато става дума за политическа психика, това явление отнасяме и до отделните политически организации (обществени и държавни), класи, други социални групи, обществен строй и т. н.

Общността на интересите обуславя и общата мотивация за една или друга политическа дейност. В основата на тая мотивация стои определена идеология. Върху нея се изгражда и съответната ѝ политика. Тя представлява синтезирана

Фиг. 2

Фиг. 3

програма за достигане на необходимите политически цели. От своя страна те осигуряват съответните условия за по-успешна защита на интересите на дадена социална група и по-пълноценно задоволяване на нейните потребности. При наличието на еднопосочни интереси, еднакви мотиви, съгласувана дейност за достигане на общи политически цели се формира и съответната политическа среда, която обуславя за дадената социална група или организация и еднакъв вид политическа психика. Този подход дава основание в някои страни у различните социални групи и особено у различните класи и техните политически организации да се търси и проявление на различните видове политическа психика.

Следващото направление на политическата психология е свързано с изучаване психиката на политическите организации или партиите. Тя им прави психологическа характеристика, изучава психическите явления и процеса на вътрешнопартийните отношения, а така също и на отношението им с различните социални групи и техните организации. Низовите звена на политическите организации се разглеждат като вид политически колективи.

Изучаването на психическите явления, които се появяват и функционират в различните видове политически системи и особено на обществото като цяло е важно направление в политическата психология. Това са например политическите цели, политическото мнение, политическото настроение, политическата ситуация, политическите традиции, политическите действия, политическата сплотеност, политическата дееспособност, политическият психически климат, политическият психологически конфликт и т. н.

Направлението, свързано с изучаване личността на политическия деец, придобива особено значение в политическата психология. Спецификата на неговата политическа дейност, както и мястото му в политическата иерархия определят до голяма степен и структурата на качествата на неговата личност. Тук се различават два основни вида личности на политическия деец. Единият е професионалист. За него политическата дейност е източник на средства за препитание. Тя е и вид трудова дейност. Другият вид политически деец е общественият деец. Той извършва политическата дейност в извънработно време, за която не получава материално възнаграждение. Това не означава обаче, че този вид полити-

ческа дейност не следва да се извърши компетентно и при съответно професионално майсторство. В условията на социализма безплатната обществена дейност непрекъснато се разширява. Това води до разширяване кръга на политическите дейци. Необходимо е да се разкрият различията в психиката на щатните и нещатните политически дейци. Установяване структурата на техните качества, посочване начините за подготовката им има важно значение за повишаване ефективността на извършваната от тях политическа дейност.

Независимо че главното в предмета на социалната психология е психиката на различните социални групи, политическата психология на свой ред също изучава техните потребности, интереси и мотиви за поведение, които обуславят политическата им активност. Тя изучава традициите, ценностните ориентации и другите социални и психически процеси, които характеризират различните социални групи. Това ѝ позволява да установи причините за различните видове политическа активност.

Ефектът от въздействието на политическата психика се измерва с обратната информация за ефекта и поведението на различните социални групи. Установяването на закономерностите между взаимодействието и взаимовлиянието на политическите организации и различните социални групи и особено на психологическите механизми за формиране на еднакви мотиви и съгласувани действия има важно значение при повишаване ефективността на политическата дейност.

Като специфично направление в политическата психология напосле дълж се оформят проблемите на мира. Напълно е възможно това направление да се обособи като самостоятелен клон на психологическата наука. За неговото развитие определен принос трябва да направи и политическата психология.

SUBJECT AND TASKS OF POLITICAL PSYCHOLOGY

Ph. Genov

An attempt is made in the paper to ground the existence of the political psychology as a new branch in the family of psychological sciences. Its subject and tasks are defined. The peculiarities of political activity as a kind of social activity are revealed. The presence of political consciousness as a component of personality consciousness is shown. Some of the main categories of political psychology are also pointed out.

Рецензии

ИНТЕГРАЦИЯТА НА ПСИХОЛОЗИТЕ ОТ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ СТРАНИ В ДЕЙСТВИЕ

Постиженията на страните от социалистическата общност по проблемите на интеграцията в политическата и икономическата област се превърнаха във важен стимул за интензифициране и на международните контакти на психологите от социалистическите

страни. През последните години бяха проведени редица международни съвещания, на които бяха определени насоките на развитие на психологическите изследвания в социалистическите страни. През 1976 година в Москва се проведе първото съвещание на ръко-

водителите на психологическите институции от социалистическите страни, през 1978 година в Потсдам се състоя първата среща на психолозите от социалистическите страни, а през 1979 година в Полша — съвещание на директорите на институтите по психология.

В резултат на постигнатите договорености бяха уточнени конкретните форми за двустранно и многостранско сътрудничество при разработване на редица важни психологически проблеми, организиране на международни конференции, участие на психолозите от социалистическите страни в национални конференции и конгреси по психология. По линия на СИВ интензивно се разработват редица важни проблеми от областта на инженерната психология, психологията на управлението, спортната психология и др.

Израз на това сътрудничество са и издадените в СССР под общата редакция на чл.-кор. на АН СССР и директор на Института по психология към АН СССР Б. Ф. Ломов две книги.¹

В основата на „Психологическата наука в социалистическите страни“ са намерили отражение изнесените доклади на съвещанието, проведено в Москва през 1976 година. В статиите на С. Гановски (НРБ) — „Съвременно състояние и перспективи на развитие на психологическата наука в България“, на Ф. Патаки (УНР) — „Актуални въпроси на психологическата наука в Унгария“, на Фам Мин Хак, До Лонг (ВСР) — „Развитие на психологическата наука във Виетнам“, на А. Косаковски (ГДР) — „Тенденции на развитие и перспективи на психологията в ГДР“, на Я. Рейковски (ПНР) — „Полската психология — основни направления на развитие“, на А. Рошка, К. Войку (CPP) — „Състояние и перспективи на

психологическата научноизследователска дейност в Румъния“, на Б. Ф. Ломов (СССР) — „За състоянието и перспективите на развитие на психологическата наука в СССР“ и на Й. Линхарт, Д. Ковач, М. Кодим, Т. Пардел (ЧССР) — „Психологията в Чехословакия“ са показани специфични особености в развитието на психологията в отделните страни, обусловени от особеностите на обществено-икономическото развитие. Наред с това, убедително е разкрито онова общо, което сближава развитието на психологията в отделните социалистически страни — приемане на такива общи методологически принципи, като: обществено-историческата обусловленост на развитие на съзнанието, единство на съзнание и дейност, принципа на отражението, системния подход при изследването на психологическите явления.

В редица от включените в сборника статии е направен исторически преглед на развитието на психологията в НРБ, Унгария, Виетнам, Куба и Чехословакия и това дава възможност не само в сравнителен план да бъде направено съпоставяне на етапите, през които преминава развитието на психологията в посочените страни, но и да бъде проследено влиянието на основните теоретически концепции в психологията върху психологическата наука в тези страни.

Наред с това, във всички статии са посочени основните направления на развитието на психологическата наука в социалистическите страни и се прави обективна оценка на постиженията в разработването на фундаменталните теоретически проблеми в отделните клонове на психологическата наука и на достигнатите практически резултати от експерименталните изследвания. Особено полезна информация за психолозите от нашата страна относно степента на развитие на основните клонове на психологията в Съветския съюз и Полша се съдържа в статиите на

¹ „Психологическая наука в социалистических странах“, Изд. „Наука“ М., 1981 г., с. 223; „Методология инженерной психологии“, „Психология труда и управления“, Изд. „Наука“, М., 1981 г., с. 288.

Б. Ф. Ломов и Я. Рейковски. Читателите също така могат да получат информация за състоянието и системата на подготовката на психологическите кадри в отделните социалистически страни.

В сборника са включени и две статии на автори от СССР — на В. Ф. Венда „Сътрудничество на социалистическите страни в областта на инженерната психология“, на К. А. Абуханова—Славская и Э. А. Фараполова „Първо съвещание на психологите от социалистическите страни“. В първата статия се прави анализ на постиженията на психологите от социалистическите страни при разработване на тема: 1—37. IV. от програмата на СИВ, която включва три задачи: 1. Разработка на теоретическите основи на инженерно-психологическото проектиране на средствата за отразя-

ване на информацията; 2. Инженерно-психологически и ергономически изследвания на процесите за приемане и преработка на информации при различни характеристики на СОИ; 3. Разработка на методи за инженерно-психологическото проектиране на СОИ за технологични АСУ при различни равнища и отрасли на производството.

Във втората статия се разглеждат основните методологически и теоретически проблеми, обект на обсъждане и дискусии на първото съвещание на психологите от социалистическите страни, състояло се от 13 до 18 март 1978 година в Потсдам — ГДР. Посочени са темите на отделните заседания и са дадени кратки резюмета на докладите, изнесени от участниците в съвещанието.

ИВАН ИВАНОВ

ВАЖНИ МЕТОДОЛОГИЧНИ ПРОБЛЕМИ НА ИНЖЕНЕРНАТА ПСИХОЛОГИЯ, ПСИХОЛОГИЯТА НА ТРУДА И ПСИХОЛОГИЯТА НА УПРАВЛЕНИЕТО

Проблемът за внедряването и в частност социално-психологическите му аспекти придобиват в настоящия етап от социално-икономическото развитие на нашата страна изключително важно теоретическо и практическо значение. Внедряването на постиженията на научно-техническия прогрес се утвърди като основен принцип на научно-техническата политика на Българската комунистическа партия, определена на XII ѝ конгрес за обновление на материално-техническата база и за нейното привеждане в съответствие с изискванията на развитото социалистическо общество, които поставят на преден план проблемите за по-нататъшната автоматизация на производството. Това от своя страна води до промяна на мястото на работника в системата „човек-машина“ в нови си-

стеми „човек-система“ — „човек-робот“. За успешната научноизследователска дейност в разработката на инженерно-психологическите проблеми, от една страна, и от друга — психологическите проблеми на управлението в условията на автоматизацията на производствените процеси изискват да се разработи необходимата методология. Инженерно-психологическите проблеми придобиват все по-голямо значение в настоящия етап от нашето развитие. Това се отнася и до проблемите на трудовата психология и на психологията на управлението.

Появата на труда¹ на колектив от учени от Съветския съюз, ГДР, ЧССР,

¹ Методология инженерной психологии, психологий труда и управления, изд. „Наука“, М., 1981 г., 288 с.

Полша и България, посветен на проблемите на методологията на инженерната психология, трудовата психология и психологията на управлението, има важно не само теоретическо, но и практическо значение.

На основата на марксистко-ленинските принципи, на марксистко-ленинската теория и по-конкретно на марксистко-ленинската философия и психология в труда са разработени оригинални теоретико-методологически концепции и подходи за по-нататъшното развитие и успешно провеждане на психологическите изследвания. В основата на тези разработки стоят изследванията на видния съветски психолог-методолог и специалист по проблемите на инженерната психология член.-кор. на АН СССР проф. Б. Ф. Ломов. В уводната статия на сборника „Съвременна научно-техническа революция и задачите на приложната психология“ Б. Ф. Ломов и В. Ф. Венда изтъкват, че приложните психологически изследвания в условията на социалистическото общество имат за цел увеличаване на производителността на труда едновременно със запазване здравето, всестранно усъвършенстване на человека, повишаване на неговата образованост и култура, развитие на творческите сили и способности на личността, възпитание на комунистическо отношение към труда. Посочени са целите на приложните психологически изследвания в условията на социализма. Науката в условията на социалистическото общество, посочват авторите, е призвана да съдействува за превръщането на труда в първа жизнена необходимост, в средство за самоутвърждаване на личността, в източник на радост и творчество.

Сборникът съдържа 25 статии, включени в три раздела — първи раздел „Методология на теоретическите изследвания в областта на инженерната психология, психологията на труда и управлението“; втори раздел — „Ме-

тодология на експерименталните изследвания и моделиране на трудовите процеси“ и трети раздел — „Методология на решение на тактически задачи на приложната психология“.

Трудът е резултат на международното сътрудничество на учени от СССР, НРБ, ГДР, ЧССР и Полша. Разработките са направени в рамките на програма за изследване по тема, включена в плана по линията на СИВ, която се ръководи от психологи от СССР. В нея се разработват важни теоретико-методологически проблеми на инженерно-психологически изследвания на труда на оператора. Особено значение има разработената система на методологически аварии на моделиране, проектиране и експериментална оценка на человека и оператора в системата „човек-машина“ от проф. Б. Ф. Ломов. Тя представлява теоретико-методологическа основа на всички работи на дадения цикъл. Системният подход позволява не само да се усъвършенствуват теорията и методологията на проектиране и оптимизация на системата на управление, но и да се пристъпи към разработка на перспективните системи „човек-машина“ от типа на хибридния интелект.

На основата на разработената методология за оптимизация на системата за управление „човек-робот“ на основата на теоретическите положения на концепцията за хибридния интелект е предложена статия от В. Ф. Венда и Н. Д. Наплатанов.

В сборника е представена формулираната структура на психологическа концепция на анализа и проектирането на труда на оператора от В. Ф. Венда. Тя се явява в качеството си на теоретическа основа на всички инженерно-психологически работи от всички страни, публикувани в сборника.

В статията на В. А. Вавилов се разработват инженерно-психологическите принципи на експерименталното моделиране на дейността, което обезпечава

адекватност на резултатите в лабораторните изследвания на дейността.

Българският инженерен психолог

Ю. П. Маринов разработва система на количествени оценки на основните показатели на дейността на човека-оператор в условията на претоварване и умора. В сборника е намерила място публикацията на нашите изследователи Ф. Генов и Ж. Бушева върху психологическите бариери при внедряване автоматизираните системи на управление, а също така и основните насоки за разработка на системата за социално-психологическото проектиране на АСУ. Тези проучвания са част от програмата за подобни изследвания на психическите бариери при внедряване новостите в техническия прогрес, а също така и при разработката на социално-психологическите проекти за обезпечаване реализацията на програмите за интензификация (или за автоматизация на производството).

В материала на В. Хакер и Б. Матер се разглеждат психодиагностичните принципи за установяване на устойчивите предпоставки към различните видове трудова дейност.

В статията на Й. Даниел се разкриват принципите за диагностициране на общата съпротивляемост на човека при въздействието на натоварванията и

избор на показатели, които позволяват да се характеризира това натоварване.

В публикацията на А. Косаковски се използва личностно-ориентираният подход към анализа на психическите явления, които имат голямо значение за определяне условията за развитието на личността в труда.

Психолозите от ЧССР Н. Кодин и Д. Ковач разработват методология на комплексния подход за изучаване на човека-оператор, която позволява не само по-точно да се провеждат психологочески изследвания, но и да се развива базата на междудисциплинната коопeração.

Разработеният от полския психолог Ян Рейковски общотеоретичен модел на дейността на човека в условията на стреса има голямо значение за оптимизацията на дейността на човека-оператор в екстремални ситуации.

Поместените в сборника работи са обсъждани в редица международни и вътрешносъюзни конференции и семинари. Без съмнение, сборникът представлява важна крачка в разработването на методологическите проблеми на инженерната психология, на психологията на труда и управлението.

ХРИСТО КОСТАДИНЧЕВ

Отзиви

ПСИХОЛОГИЯТА НА ХХ ВЕК

КРИСТФРИД ТЬОГЕЛ

Това е заглавието на най-обемистото многотомно издание в областта на психологията до сега.¹ В петнадесет тома, върху близо 20 000 страници са представени най-влиятелните направления

и школи в психологията, тяхното възникване, влияние върху медицината, педагогиката, криминологията и пр. Един от томовете третира отношението на психологията към изкуството, литературата, религията и парapsихологията.

Повече от 300 автори (предимно от

¹ Die Psychologie des 20. Jahrhunderts, Kandler Verlag, Zürich1, 976—1981.

ФРГ, но също и от Австрия, Аржентина, Великобритания, ГДР, Израел, Италия, Полша, САЩ, Съветският съюз, Швейцария, Холандия, Югославия и др.) разглеждат почти целия спектър проблеми, свързани с психологията в нашия век. Освен обема и висококачественото полиграфическо оформление, прави впечатление, че енциклопедията е изградена върху дискусионни теми. Поради това изданието се превръща в своеобразна история на проблемите в психологията.²

Настоящото съобщение се ограничава върху първите три тома (останалите ще бъдат разгледани в бъдеще).

Том I. Европейската традиция. Първата част е озаглавена „Психологията като наука“. В нея се разглеждат: мястото на психологията в системата на науките (Волфганг Мецгер), поредната криза в методиката (Алберт Велек), спорни въпроси около експеримента (Зигфрид Прайзер), значението на теорията на науката за психологията (Ингеборг Щелцъл) и дихотомията „обяснителна — херменевтична“ психология (Хайнрих Балмер). Прави впечатление стремежът на авторите към интегративен подход в съответния проблем. Например Волфганг Мецгер, известен като експериментатор в областта на психологията на възприятията, пише: „Психологията е експериментираща и едновременно разбираща, феноменологично описваща и където позволяват обстоятелствата, също измерваща наука. Тя не може да се превърне в чисто описваща и тълкуваща наука. Но струва ми се наложително да обърна внимание на представителите на измерването и пресмятанието, че е безсмислено да измерваш

и изчисляваш нещо, което още не е познато (с. 39).

Втората част, озаглавена „Психологията като хуманитарна наука“, съдържа студии, които се отнасят към „Феноменологията на разбирането“ (Хайнц Грауман), „Границите на психологическото познание“ (Ханс Кунц), въведение в психологията на Вилиам Шерн (Алфред Брунер), Лудвиг Клагес (Ханс Кунц); Фридрих Нитче (Петер Зайдман) и Мартин Хайдегер (Ханс Кунц) и завършва с изложението на Дитер Вис за „Влиянието на антропологично екзистенциалонтологическата психология върху психиатрията и психологията“.

Третата част е посветена на гешалт-психологията. Разглежда се работата на нейните представители в емиграция (Волфганг Мецгер), а също историята и образуването на понятията в това направление (Тео Херман).

Четвърта част — „Пътища в XX век — линии на развитието“ — представлява интерес особено за историците на психологията. В нея са изложени предпоставките за възникването на направления и школи, чието влияние се проследява от 2-ри до 12-ти том — теориите на Зигмунд Фройд, Иван Петрович Павлов, А. Бине, Конрад Лоренц, Жан Пиаже и Курт Левин. Първият том завършва с обзорен материал върху историята на психосоматиката, психиатрията и педагогиката.

Том II и III — Фройд и неговите последователи. Единственото на гълъбината психология са посветени два тома. И действително, литературата за Фройд и неговите последователи е изключително богата. Разгледани са: психоанализата (личността на Фройд, неговата теория, психоаналитичното движение в отделни страни), индивидуалната психология (Алфред Адлер), аналитичната психология (Карл Густав Юнг), по-новите направления (Лудвиг Винсвантгер, Медард Бос, Леополд Слонди, Карл Род-

²Трябва да се отбележи, че заглавието „Психология на XX век“ е твърде скромно, защото корените на различните направления и схващания се проследяват понякога до античността.

жърс, Фриц Перлс), техники на психотерапията (аналитични процедури, упражняващи и авербални процедури) и общомедицинска психология. Невъзможно е дори само изброяването на заглавията, съдържащи се в двата тома. Поради това ще се ограничим върху няколко студии, отнасящи се до малко изследвани в литературата проблеми.

Имайки предвид големия брой самоубийства и проблема с алкохолизма (включително и в социалистическите страни), две заглавия придобиват особено значение: „Приносът на психоанализата към суицидалния проблем“ от Хайнц Хензелер и „Проблемът за наркоманията от гледна точка на новата психоанализа“ от Ернст Люрсен. След обсъждането на емпирични изследвания се изтъква, че психоаналитичната теория за самоубийството може да бъде от полза за общуването със суицидални пациенти, за тяхното ранно откриване и терапия. Подобни изводи прави и Люрсен, подчертавайки тясната връзка между психопатологичните отклонения в детската възраст и злоупотребата с алкохол, наркотики и др.

Приятно изненадва със своята обективност изложението на Ерик Федери на тема: „Марксизът и психоанализа“. Авторът проследява историята на различните опити за тяхното съединяване, въздържайки се от собствено мнение, като посочва само аналогии и различия. Той заключава, че Маркс изследва

това, което Фройд приема за дадено, а Фройд изследва онова, което Маркс не поставя под въпрос.

В разделите „индивидуална“ и „аналитична“ психология особен интерес представляват студиите за отношението между Фройд и Адлер, респективно Юнг. Специално внимание се отделя на причините за разрива им с Фройд. Изтъква се, че Адлер и Юнг никога не са били ученици на Фройд и винаги са имали свои самостоятелни възгледи — твърдение, което до известна степен се пренебрегва в литературата.

Последните два раздела са посветени на психотерапията. В своето изложение за „пренасянето и обратното пренасяне“ Марио Мук обсъжда нови комуникативно-теоретични аспекти на отношенията терапевт-пациент и реферира нови изследвания върху този проблем. Под заглавие „Упражняващи процедури“ са представени хипноза, автогенен тренинг, музикотерапия, терапия чрез дишане, йогизъм и др.

Стремежът на съставителите да създават цялостност, въпреки големия брой автори от различни школи, се реализира до известна степен чрез послеслова на координатора (Герхард Шрубе) на края на всеки том. В него се посочват връзките със съдържанието на другите томове, което улеснява работата с енциклопедията. Допълнително, всяка отделна статия съдържа указания за тези пасажи от изданието, които обсъждат сродни проблеми.

I ЕНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИ РЕЧНИК ПО ПСИХОЛОГИЯ

Значително място между публикуваните през последните години справочници по психология заема „Енциклопедически речник по психология“¹, I том, 656 стр. и II том, 631 стр. Речникът

¹ Dictionnaire encyclopédique de psychologie, sous la direction de Nobert Sillamy, Bordas, Paris, 1980.

е съставен от френския психолог и психиатър Норберт Силами, който е успял да привлече 140 специалисти като автори на включените 1680 статии. При това характерно е, че, за разлика от други западни издания от подобен род, тук участвуват автори не само от западните страни, но и редица психологии от социалистическите страни,

включително и от България. Може да се споменат само някои от тях: А. А. Леонтиев, П. В. Симонов (СССР), А. Рошка, Т. Слама—Казаку (Румъния), В. Шевчук, И. Курч (Полша), Й. Сванкара, П. Ричан (ЧССР), Е. Мусонг—Ковач, Ф. Мерей (Унгария), Л. Мавлов, Г. Пиръев, Хр. Христозов, Н. Шипковенски (България) и др. Участвуват и няколко автори от Япония.

За всеки термин има данни за етимологията и за употребата му на английски и немски, още най-съществените обяснения за неговото значение, както и основни библиографични източници. Включени са не само понятията из различните клонове на психологията и нейните гранични области, но и сведения за видните психологи от много страни. Данните за повечето термини надхвърлят рамките на обикновен речник и се приближават към характера на енциклопедии. Макар че в тях се представят най-новите постижения на науката, изложението е достатъчно достъпно не само за специалисти, но и за по-широк кръг читатели.

Енциклопедичният речник е илюстриран богато не само с чертежи, диаграми, но и с художествени произведения, които в прям или метафоричен смисъл се отнасят до разглеждания

термин. Полиграфичното му оформление е на много високо равнище.

Използването на речника е улеснено много от това, че в края на втория том са дадени 8000 думи на отбелязаните и цитираните автори, както и за всички понятия, като са означени странниците, на които има текст за тях. Например за термина „учене“ са посочени около 100 места, за адаптация — 50 страници, за потребност — 80, за И. П. Павлов — 40 страници, на които се говори за него. Това важи и за другите термини, подредени по азбучен ред.

Включените в енциклопедичния речник термини са не само из областта на общата и експерименталната психология, но и на другите клонове на психологията — социална, трудова, клиническа, педагогическа, възрастова психология, както и от сферата на психиатрията, педагогиката, зоопсихологията, антропологията, невропсихологията, психолингвистиката и др.

Това е един психологически наръчник, който може да служи както за обогатяване на психологическата култура, така и за научни справки от страна на работници в различните сфери на теоретичната и приложната психология.

Г. П.

Из живота на Дружеството

УЧРЕДИТЕЛНО СЪБРАНИЕ НА СЛИВЕНСКИ КЛОН НА ДРУЖЕСТВОТО НА ПСИХОЛОЗИТЕ

На 7 декември 1983 г. в една от залите на Окръжния комитет на БКП в гр. Сливен се състоя учредително събрание на Сливенския клон на Дружеството на психологите. От предварително записалите се присъствуваха 14 души, а останалите отсъствуваха по уважителни причини — командировки,

отпуск или отпуск по болест. Събранието откри Курти Дечев — зав. „Информационно-социологическия сектор“ на ОК на БКП. Доклад за задачите на психологите в светлината на решенията на XII конгрес на БКП, на Секретариата на ЦК на БКП и на II конгрес на българските психологи из-

несе Ана Колева — директор на Дома за политическа просвета към ОК на БКП и член на ръководния съвет на Дружество на психологите в България. На събраницето присъствува и зам.-председателя на Дружество на психологите в България — проф. д-р Филип Генов, който направи конкретни предложения към представения проект за решение. Изказаха се и Мария Златева — секретар на Общинския комитет на БКП в Стара Загора, С. Тимнев — зав. Медико-психологическата лаборатория при Автомобилния комбинат.

В приетите от събраницето решения се предвижда Дружеството да изгради секция по психология към Окръжния съвет на Дружество „Г. Кирков“ за пропаганда на психологическите знания. Предвижда се организиране дни на психологическите знания и изработване съвместен план за публикации във в. „Сливенско дело“. С цел да се повишава квалификацията на членовете на Дружеството се предвижда всеки да си избере даден проблем, по който да работи. Предвижда се на всеки два месеца да се провеждат сбирки за творческо обсъждане на различни проблеми от психологията.

Заедно с Окръжното социологическо дружество да насочат своето внимание върху такива актуални проблеми за работата на психолога в предприятието като: механизмите на психичната регулация на труда в условията на интензивното развитие и формиране облика на социалистическата личност и колектива; усъвършенстване организацията на труда и управлението на производството; разширяване работата по разкриване на психологическите аспекти на интензификацията на народостопанските дейности и тяхната по-нататъшна интелектуализация; разкриване на психическите механизми, които увеличават ефективността на идеологическата и политическата дейност; професионалното ориентиране;

психологически подходи за борба с текуществото; оптимизиране на социално-психическия климат и формиране на адекватно на задачите обществоено мнение; активизиране на трудещите се чрез масово-съревнователна изява, творчество и новаторство за решаване на ключовия проблем — качеството и дисциплината във всеки вид социална дейност. Предвижда се да се организира и проведе среща за обмяна на положителен опит с подразделението на Дружество на психологите в България — гр. Шумен.

Своята дейност клонът на психологическото дружество ще провежда под непосредственото ръководство на отдел „Пропаганда и агитация“ на ОК на БКП и „Информационно-социологическия сектор“ към ОК на БКП. За тази цел се предвижда обучението на психологическите кадри да бъде в съответствие с изискванията на социалната практика в окръга. Освен това ще се разшири психологическата подготовка на стопанските, държавните и обществените ръководители. Ежегодно към университета по марксизъм-ленинизъм ще се организирват две учебни групи с ръководни кадри по проблемите на социалната психология. Дружеството посма задължението да оказва помощ по подбора и назначаване на психологи в по-големите предприятия в окръга. Освен това неговите членове ще положат усилия за популяризиране на списание „Психология“ и за увеличаване на неговите абонати.

Накрая събраницето избра ръководство в следния състав: Ана Колева — председател — зав. Дома за политическа просвета при ОК на БКП и членове: Сергей Тимнев — зав. Медико-психологическа лаборатория при Автомобилния комбинат; Събина Рачева — преподавател в ТЕТ „М. Кюри“; Татяна Стоянова — зав. Кабинет за комсомолска политическа просвета при ОК на ДКМС и Христо Христов —

преподавател в УИ „М. И. Калинин“.

Новоизграденият клон на Дружеството на психологите има амбицията да положи всички усилия за изпълнение на

партийните решения за развитието на психологията и на Програмата на Втория конгрес на българските психологи.

A. КОЛФВА

Научен живот

МЕЖДУНАРОДНА СРЕЩА ПО ПРОБЛЕМИ НА ДЕТСКАТА И ВЪЗРАСТОВАТА ПСИХОЛОГИЯ

От 31 юли до 4 август 1983 г. в Мюнхен — ГФР се състоя VII двугодишна среща на Международното общество за изучаване на развитието на поведението (International Society for the Study of Behavioural Development).

Това общество е създадено през 1972 г. Неговата цел е да интегрира усилията на психологите, работещи в областта на детската и възрастовата психология. Членове на обществото са психологи от всички краища на света. По данни от 31.VII.1983 г. техният брой е 561 души от 34 страни. Обществото издава свой вестник, който излиза два пъти годишно, а също така разполага с печатен орган — „International Journal of behavioural development“, което излиза на всеки 4 месеца и включва общо 12 книжки.

Като най-добра форма на организационен живот Обществото е избрало свикването на срещи на всеки две години. Тазгодишната конференция бе организирана от Катедрата по психология на развитието при Мюнхенския университет и Института за развитие и обучение на човека „Макс Планк“ — Западен Берлин. Конференцията включваше много симпозиуми (35 на брой), 4 доклада на специално поканени професори, 5 лекции върху най-нови и перспективни насоки в областта на психологията в различните страни и постперсесии.

Тематиката на симпозиумите бе изключително разнообразна: „Дарвин и психология на развитието“, „Паметта през жизнения път“, „Сънищата — функции и развитие“, „Процесуално ориентирани изследвания на моралното развитие“, „Смъртта и стадиите на живота“, „Социална структура и социално конструиране на жизнените фази“, „Социална комуникация в ранното детство“, „Изследване на развитието на Аз-а в детството и юношеството“, „Приспособяване и развитие“, „Развитие на социалните познавателни процеси“, „Развитие на емоциите“, „Развитие на юношата“, „Здраве и развитие на човека през целия жизнен път“, „Теория на действието, контрола и мотивацията от гледна точка на развитието“, „Механизми на изменение на личността“, „Геронтологията от гледна точка на жизнения път“, „Теорията за когнитивното развитие след Пиаже — накъде сега?“, „Здраве и Аз-образ в средна и късна възраст“, „Развитие на механизми на контрол върху агресията и поведенчески алтернативи на агресията“, „Използване на принципите на развитието в училищното обучение“, „Индивидуални различия в социалното развитие: ролята на социализацията и темперамента“, „Развитие на възприятието на събития“ и т. н.

Организирането на различните симпозиуми целеше да представи различни гледни точки върху един и същ проблем и по този начин да създаде

условия за тяхното дискутиране. В това организаторите действително успяха. Бе представена широка панорама на различни подходи към проблемите за развитие на социалните познавателни процеси, мотивацията, емоциите, Аз-а и интелекта, просоциалното поведение и агресията и т. н. С най-голяма популярност се ползваха когнитивният и интеракционисткият подход, а също така и теорията на социалното учене. С особен интерес бе посрещната една нова, за повечето участници, концепция — концепцията на дейността (Екенсбергер, Мичам, Босх, Уерч, Харис).

Разработвана главно от американски и западногермански учени, тази концепция поставя в центъра на вниманието човека като потенциално рефлексивно същество. Като основна единица на психологическия анализ се разглежда целенасоченото действие. Според Екенсбергер и Мичам използването на действието като основна единица на анализа в разработването на такива проблеми като единство на теория и практика, на когниция, афект и поведение, на социално и индивидуално, на микрогенез, онтогенез и история дава редица теоретични преимущества.

Следва да отбележим, че според тези автори по-правилно е да се говори за дейностен подход, а не за концепция. Дейностният подход включва фамилии от теории, обединени от обща представа за човека. От тази гледна точка марксистката психологическа теория за дейността (Виготски, Леонтиев, Рубинштайн) е само една от многото теории, развиващи в рамките на дейностния подход. Подобна теза поражда необходимостта от сравнителен анализ на съществуващите различия между западната и марксистката теория за дейността. Без да се впускаме в подробности, тук ще се задоволим да отбележим, че разбирането за човека в марксистката психология не съвпада с предложеното от Екенсбергер и Мичам.

За марксистката психология същностната характеристика на човека не е в неговата потенциална рефлексивност, а в съвкупността от всички обществени отношения, респ. дейности (Леонтиев).

Независимо от всичко, появата на западна концепция за дейността е факт, който заслужава внимание. Следва да подчертаем, че силният интерес към това ново направление, който бе демонстриран в Мюнхен, е свързан с известно разочарование в когнитивната психология и в търсениято на нови пътища за бъдещото развитие на психологията. Едновременно с това, както това признава и Екенсбергер, трудно е да се каже дали дейностният подход ще успее да се наложи като нова, интегрална парадигма или ще остане определен термин, използван като средство за фиксиране на нови изследователски търсения, насочени към изменение на традиционните теоретични схеми и изследователски процедури на когнитивната психология.

Ясно е засега едно: налице е определен интерес към марксистката психология на дейността. В близко време англоезичната психологическа общественост ще може да се запознае в превод с работите на най-видните представители на психологията на дейността в СССР. В лицето на Джеймс Еуртч тя има добър преводач и познавач на съветската психологическа школа. Този автор цели не само да я популяризира, но и да покаже особеностите на дейностния подход към висшите познавателни (психични) функции. Според него усвояването на идеите, издигнати в съветската психология на познавателните процеси от западната когнитивна психология, би било стъпка напред в нейното развитие.

Всичко казано по-горе свидетелства, че е налице възможност за реално взаимодействие и диалог (който може да включва както съгласие, така и несъгласие) между марксистката и за-

падната концепция за дейността.

Няколко думи и за тематиката на някои други доклади, които предизвикваха също голем интерес: „Концепцията на юношата за задачите на развитието: изменение на представата за формирането на зрелия човек“ — проф. Ортер и Дрехер, Университета в Мюнхен, ФРГ; „Изменения в Аз-концепцията през средна и късна възраст — лонгитюдно изследване“ — Филип, Университета в Триер, ФРГ; „Атрибутивен стил и депресия от гледна точка на жизнения път“ — проф. Зилигман, Университета в Пенсилвания, Филаделфия, САЩ; „Здраве и развитие на човека през целия жизнен път“ — Дейм Фрейс, Станфордски медицински институт, Калифорния, САЩ; „Социални институти, език и дейност“ — Уертч, Северозападен университет, Иванстон, Илинойс, САЩ; „Аз-а и междуличностните отношения: анализ на развитието на детето и юношата“ Зилман, Харвардски университет, Кембридж, Масачузетс, САЩ; „Взимане на решение за действие и морална консистентност — към развитието на моралния Аз“ — Еделстайн, Есен, Келер и Мониг, Институт за развитие и обучение на човека „Макс Планк“, Западен Берлин; „Социални когниции на Аз-а“ — Чандлер, Университета на Британска Колумбия, Ванкувър, Канада; „Модели на стареене — Биографични детерминанти“ — Лер и Фокен, Университета в Бон, ФРГ.

Бяха изнесени лекции, засягащи състоянието и перспективите на психоло-

гията на развитието в различните страни — ГДР, Бразилия, Чили, Италия и др.

Следва специално да отбележим и възможността на участниците да се запознаят с последните достижения в областта на математико-техническите средства, използването на които позволява да се достигне по-голяма точност в обработката на експерименталните данни. Бяха организирани две специални лекции: „Изследване на човешкото развитие с помошта на микропроцесори“ и „Приложения на каузалното моделиране и изучаване на развитието на поведението“.

Накрая трябва да споменем и б-те постер-сесии, на които бяха представени над 190 доклади-съобщения. В неформална обстановка докладчиците имаха възможност да обменят мисли с колегите си върху различни проблеми на детската и възрастовата психология. В постер-сесиите активно участваха психолози от социалистическите страни — България, ГДР, Полша, Унгария, Чехословакия и Югославия. От българска страна бе представен доклад на тема: „Някои проблеми на развитието в светлината на концепцията на дейността“.

В края на конференцията бе избран нов изпълнителен комитет на Обществото, чиято основна задача е да организира следващата Осма международна среща.

К. БАЙЧИНСКА

СОДЕРЖАНИЕ

Б. Ф. ЛОМОВ — Задачи психологической науки в свете решений XXVI Съезда КПСС и Июньского Пленума (1983) ЦК КПСС	2
И. КОСЕВ — Психологические проблемы соревнования	11
Общая и социальная психология	
П. ЦОКОВ — Взаимосвязь между Я-образом и уровнем тревожности	19
А. ШИШКОВ — Характеристика брачной пары через оценочную шкалу	24
Педагогическая психология и психология возрастов	
Н. АЛЕКСАНДРОВА — Особенности процесса „идентификации“ у детей начального школьного возраста при восприятии детских театральных постановок	30
Е. АЛЕКСИЕВА — Семантика графического изображения в проективной методике „Рисунок дерева“	39
В. ПАУНОВ — Психофизиологические особенности педагогической деятельности	42
Политическая психология	
Ф. ГЕНОВ — Предмет и задачи политической психологии	47
Рецензии	
И. ИВАНОВ — Важные методологические проблемы инженерной психологии, психологии труда и психологии управления	53
ХР. КОСТАДИНЧЕВ — Интеграция психологов социалистических стран в действие	55
К. ТЬЕГЕЛ — Психология XX столетия	57
Г. ПИРЕВ — Первый энциклопедический словарь по психологии	59
В Обществе психологов	
А. КОЛЕВА — Учредительное собрание Сливенского филиала Общества психологов	60
Научная жизнь	
К. БАЙЧИНСКА — Международная встреча по проблемам детской и возрастовой психологии	62

CONTENTS

B. F. LOMOV — The tasks of psychology in the light of the resolutions of the XXVI CPSU Congress and June 1983 Plenum of CPSU CC	2
I. KOSSEV — Psychological problems of competition	11
General and social psychology	
P. TZOKOV — Relationship between self-concept and anxiety level	19
A. SHISHKOV — Characteristics of the married couple by means of a rating scale	24
Educational and age psychology	
N. ALEXANDROVA — Peculiarities of identification process in children of elementary school age at perception of children's dramatic performance	30
E. ALEXIEVA — Semantics of graphic representation in the projective methods «drawing of tree»	39
V. PAOUNOV — Psychophysiological peculiarities of educational activity	42
Political psychology	
PH. GENOV — Subject and tasks of political psychology	47
Reviews	
I. IVANOV — Important methodological problems of engineerig psychology, psychology of labour and psychology of management	53
HR. KOSTADINCHEV — Integration of socialist countries' psychologists	55
K. TÖGEL — Psychology in the XX century	57
G. PIRYOV — First encyclopaedic dictionary in psychology	57
In the society of the psychologists	
A. KOLEVA — Constituent assembly of the Sliven branch of the Society of the psychologists	60
Science life	
K. BAYCHINSKA — International meeting on the problems of Child and Age psychology	62